

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 682(497.452Tržič)(091)
069.5(497.4-4)

Prejeto: 5. 6. 2020

Gašper Oitzlmag., Narodni muzej Slovenije, Prešernova 20, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: gasper.oitzl@nms.si

Zapuščina tržiških kovačev v Narodnem muzeju Slovenije

IZVLEČEK

V članku se posvečamo raziskavi materialne zapuščine tržiških kovačnic, ki jo hrani Narodni muzej Slovenije. Na kratko je predstavljena zgodovina železarstva in kovaštva v Tržiču, preučeni so predmeti, ki so bili izdelani v tržiških železarskih in kovaških obratih ter jih danes hranijo v zbirkah Narodnega muzeja Slovenije. V osrednjem delu raziskave smo se ukvarjali z vprašanjem časa in okoliščin pridobitve obravnavanih predmetov v Deželni muzej za Kranjsko, ki je neposredni predhodnik Narodnega muzeja Slovenije. Rezultati raziskav so prinesli nova spoznanja o zgodnji zgodovini muzeja, pridobivanju predmetov in provenienci nekaterih izdelkov, o katerih pred tem nismo imeli podatkov o izvoru in času izdelave. Nekaj novih informacij smo pridobili tudi o darovalcu in tedanjem lastniku tržiškega gospostva, baronu Jožefu Dietrichu.

KLJUČNE BESEDE

Tržič, baron Jožef Dietrich, Narodni muzej Slovenije, muzejske zbirke, železarstvo, kovaštvo

ABSTRACT

THE BLACKSMITHING LEGACY OF TRŽIČ IN THE NATIONAL MUSEUM OF SLOVENIA

The article presents research on the material legacy of the Tržič smithies, which is kept in the National Museum of Slovenia. It outlines the history of Tržič's ironworking and blacksmithing industries, as well as examines objects produced in the Tržič ironworks and smithies that now form part of the collections held by the National Museum of Slovenia. The primary focus of our research was on the time and circumstances under which the objects concerned were acquired by the Provincial Museum of Carniola, the direct precursor of the National Museum of Slovenia. The research results shed new knowledge on the museum's early history, the acquisition of objects as well as the provenance of some products, for which we formerly had no data concerning their origin and date of production. A few pieces of new information were also obtained on the donor and the then owner of the seignior of Tržič, Baron Joseph Dietrich.

KEY WORDS

Tržič, Baron Joseph Dietrich, National Museum of Slovenia, museum collections, ironworking, iron forging

Uvod

Od začetka zgodnjega novega veka do poznega 19. stoletja je bil Tržič eno glavnih središč kovaške dejavnosti na Slovenskem, materialno zapuščino tržiških kovačev pa v svojih zbirkah hrani tudi Narodni muzej Slovenije. Tržič se je od preostalih kovaških naselbin, kot so Kropa, Kamna Gorica in Železniki, kjer so kovali predvsem žblje, razlikoval po eni strani po tem, da so v kovačnicah ob Mošeniku in Tržiški Bistrici izdelovali tudi različno orodje, predvsem kose, srpe in sekire, po drugi strani pa je imel Tržič

stva, pričajo besede posestnikov obeh tržiških gospodstev (Gutenberg in Neuhaus) iz sredine 16. stoletja, ki omenjata, da se večina tržanov tega malega trga preživlja s kovanjem žbljev in drugih manjših kovanih izdelkov: »Na Gorenjskem imamo sedaj majhen trg, imenovan Tržič, kjer so večinoma nastanjeni žbljarji, ki sicer sploh nimajo nobenega drugega vira preživetja razen obrti, in sicer predelujejo koroško železo v žblje in ostale majhne predmete...«.¹

Kljub temu, da moramo v zgornjem citatu dopuščati možnost manjšega pretiravanja, je dejstvo, da se je skozi celoten zgodnji novi vek in vse do konca

Današnja podoba osrednjega trga v Tržiču (Trg svobode) (foto: Gašper Oitzl).

za razliko od preostalih železarskih naselbin verjetno že od 13. oziroma 14. stoletja dalje neformalni status trga, kovači pa so tu delovali kot obrtniki in ne kot železarski oziroma kovaški mojstri. O velikem pomenu kovaštva, tedaj sicer očitno še pretežno žbljar-

¹ Prevod po Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 488: »Nu haben wir ein kleines Markt Neumarkt genannt in Ober Krain, daselbst mehrer Theil Nagelschmied gesessen, und sonst gar kein andere Nahrung, als ihr bloßes Handwerk haben und das kernerisch Eisen zu Nägel und andere kleinen Sachen verarbeiten ...«.

19. stoletja velik del Tržičanov preživel prav s kovaškim delom. O velikem obsegu proizvodnje različnih kovaških izdelkov v Tržiču pričajo tudi statistični podatki iz sredine 19. stoletja. Leta 1851 so v vseh tržiških kovačnicah izdelali 72.800 kos, 15.400 srpov in 1610 rezil za slamoreznice.²

Na bogato zgodovino tržiškega železarstva in kovaštva nas opominja tudi materialna zapuščina, ki jo med drugim hrani Narodni muzej Slovenije kot neposredni naslednik Deželnega muzeja za Kranjsko. Predstavitev in raziskava materialne zapuščine tržiških kovačev v muzeju je osrednja tematika pričujočega prispevka. V njem bomo sprva na kratko orisali zgodovino železarstva in kovaštva v Tržiču, nato pa raziskali izvor predstavljenih predmetov.

Avtor edine izčrpne in obširne razprave o zgodovini železarstva in kovaštva v Tržiču je gospodarski zgodovinar Ivan Mohorič, ki je tržiškemu kovaštvu namenil obširno poglavje v svoji prav tako obsežni dvodelni monografiji *Zgodovina obrti in industrije v Tržiču*. Že število strani (več kot 150) v primerjavi s poglavji, ki so bila namenjena obravnavi ostalih obrti, kaže, da je bilo kovaštvo v tej trški naselbini takoj za usnarjstvom najpomembnejša obrtna panoga.³

Da so izdelki tržiških kovačnic že dolgo del muzejskih zbirk, je bilo vsaj med muzejskimi delavci dlje časa splošno znano, čeprav jih v stari inventarni knjigi Deželnega muzeja za Kranjsko ne najdemo. Podatki o izvoru predmetov so bili zabeleženi v digitalni bazi Oddelka za zgodovino in uporabno umetnost Narodnega muzeja Slovenije, nikoli pa niso bili uradno predstavljeni širši javnosti. V sklopu priprav na razstveni projekt *Ko zapoje kovina. Tisočletja metalurgije na Slovenskem*, ki smo ga v Narodnem muzeju Slovenije izvedli v sodelovanju z Naravoslovnotehniško fakulteto Univerze v Ljubljani, smo se v procesu izbora predmetov za razstavo odločili tudi za te predmete. Že tedaj je bil eden od ciljev potrditi ali dopolniti že znane podatke o njihovi provenienci in akcesiji. Zaradi obsežnosti celotnega projekta je zmanjkalo časa za natančno raziskavo, čeprav se je uveljavilo prepričanje, da podatki o akcesiji predmetov ne držijo povsem. Potem ko je uredništvo revije *Kronika* objavilo izbor tematike za obravnavo v posebni številki letošnjega letnika, smo se odločili opraviiti še natančno raziskavo akcesije predmetov, ki je predstavljena v članku.

Kratka zgodovina tržiškega železarstva in kovaštva

V bližini Tržiča so železarski obrati v pisnih virih izpričani že ob koncu 15. stoletja, ob toku Tržiške Bistrice se leta 1498 omenjata kovačnici pri Kovorju in

Bregu. Junija 1498 je kranjski župnik Matija Operta skupaj s kranjsko bratovščino svetega Rešnjega telesa tržiškemu župniku Gašperju Rawbsakhu in njegovega bratu Avguštinu Kepi podelil mlin pod Kovorjem in zraven ležečo kovačnico ter stopo (*ain mull an der Feistritz vnder Kheer ... mit schmidten stampff*).⁴ Kovačnica pri Bregu ob Bistrici je bila zavedena v urbarju gospostva Križe, postavljena pa je bila nedolgo pred letom 1498 (*ain neue schmidten oder fusin gemacht*).⁵ Še posebej kovačnica v Kovorju je imela verjetno precej manjši obseg proizvodnje, kot ga poznamo v večjih železarskih središčih na Kranjskem, o čemer bi lahko govoril tudi stan njenih posestnikov. V virih iz tega obdobja župnije in manjše cerkvene ustanove redko nastopajo kot posestnice železarskih obratov. Podoben primer je ohranjen iz leta 1590, ko je Gregor Železnik, kajzar v Straji vasi (nem. Hohensturn) na Koroškem, tamkajšnjo kovačnico skupaj s kajžo prodal cerkvi sv. Ciriaka.⁶

Najstarejši podatki o kovaški obrti v Tržiču so ohranjeni šele iz leta 1544, ko sta se posestnika obeh tržiških gospostev (Gutenberg in Neuhaus) Jakob Lamberger in Gašper Paradeiser v pismu cesarju Karlu V. pritoževala nad prepovedjo trgovskih poti čez Trbiž, Bačo in Črno prst ter prisilno potjo skozi Ljubljano. Zapoved prisilne poti je po njunih besedah kovače in žebjarje iz tega majhnega trškega naselja postavila v še slabši položaj, kakršen naj bi bil že sicer.⁷

Kovaška dejavnost je bila v Tržiču skoraj gotovo prisotna že v poznem srednjem veku, vsaj kako stoletje pred prvo znano omembo. Lamberger in Paradeiser sta v eni od listin iz korespondence s cesarjem namreč omenjala, da najstarejša žebljarska kovačnica v Tržiču deluje sto let.⁸ Takšna ocena se zdi precej realna. Tradicija in nekateri zgodovinarji, tudi Viktor Kragl in Ivan Mohorič, so sicer prepričani, da je zgodovina kovaštva v Tržiču še starejša. Po legendi naj bi se prvi žebjarji in kovači že pred 14. stoletjem priselili iz Koroške, in sicer iz Borovelj. Pred letom 1320 je staro tržiško naselje⁹ uničil podor; številni kovači naj bi se nato preselili v Železnike, Kropo in Kamno Gorico, del pa naj bi jih ostal pod Ljubeljem, kjer so nekoliko nižje osnovali novo trško naselje, ki se v virih pojavi z imenom *Neumarkt* oziroma *Oppidum novum*.¹⁰

⁴ ZIMK ZRC SAZU, Otorepec, CKSL, 1498 VI 21.

⁵ Kosi et al., *Historična topografija*, str. 74.

⁶ KLA, AUR, 418-B-C 3886 St.

⁷ Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 488–490; Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 57–58.

⁸ Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 490–491.

⁹ V virih se leta 1261 staro trško naselje omenja po prelazu Ljubelj, kot *forum Lubellinum* (Schumi, *UBKr II*, št. 278).

¹⁰ Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 480–481, 494–495, 500; Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 12, 55–57; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 292. Prva omemba s tema imenoma je iz leta 1320 (Schumi, *UBKr II*, str. 216, op. 1).

² Rosswall, *Die Eisen-Industrie*, str. 26.

³ Mohorič, *Zgodovina obrti*; Mohorič, *Zgodovina obrti, gozdarstva in industrije*.

Tržič, pogled z vzpetine dvorca Neuhaus (foto: Gašper Oitzl).

Glede verjetnosti razlag o starosti kovaške obrti v Tržiču se je težko jasno opredeliti. Gotovo jih ne moremo potrditi s pisnimi viri niti jih ne moremo povsem zavreči. Če vprašanje naselitve iz Koroške pustimo ob strani, lahko vendarle s precejšnjo mero previdnosti domnevamo, da so prve kovačnice ob Mošeniku začele delovati približno okoli sredine 14. stoletja, v prvih desetletjih po postavitvi novega naselja.¹¹

Železarska dejavnost v Tržiču je bila usmerjena v predelavo železa in izdelavo končnih izdelkov. Predindustrijsko železarjenje je bilo v osnovi razdeljeno na tri glavne proizvodne faze: prva faza je bila taljenje železove rude, ki je potekalo v talilnih obratih,¹² v drugi fazi so pridobljeno železo predelali in prekovali v polizdelke v kovačnicah z vodno gnanimi kladivi, v tretji fazi pa so v specialnih kovačnicah izdelali končni izdelek. V Tržiču so izvajali drugo in tretjo fazo, medtem ko so bili vsi trije poskusi taljenja železove rude dolgoročno neuspešni. Do prvega takšnega poskusa je prišlo že pred letom 1569, ko je bila talilna peč omenjena na seznamu sodelujočih na zborovanju kranjskih železarjev iz tega leta,¹³ Alfons Müllner je

njeno lokacijo postavljala ob potok Lomšica. Talilna peč je delovala le nekaj desetletij, saj je bila ob koncu 16. stoletja že ustavljena. Obratovala je še leta 1581, ko je bila skupaj s kladivom uvedena na seznamu železarskih obratov na Kranjskem in Goriškem. Za razliko od večine ostalih kranjskih železarskih obratov so vse proizvode prodali znotraj deželnih meja. Na podlagi višine dajatve za višjega rudarskega sodnika (10 renskih goldinarjev) je Alfons Müllner domneval, da je v Tržiču proizvodnja tedaj dosegala okoli 500 centov železa letno.¹⁴ Postavitev talilne peči je bila v prvi vrsti posledica želje po znižanju stroškov, ki so nastajali zaradi nabave železa iz koroških železarskih središč, predvsem z območja Hüttenberga, kar je imelo za posledico močno odvisnost od uvoza koroškega železa. Zato so železo pridobivali iz okoliške železove rude, ki leži na območju Begunjsčice, Korošice in Kokovnice, toda na teh nahajališčih je bilo rude razmeroma malo in je bila slabše kvalitete.¹⁵

O tržiškem železarstvu nato vse do konca 17. stoletja nimamo veliko podatkov. Leta 1616 je bil posestnik kladiva v Tržiču Miha Semen, ki je imel poleg tega eno kladivo še v Bohinju. Kovaška obrt se je gotovo razvila in razširila vsaj v začetku ali prvi polovici 17. stoletja, najverjetneje pa že v 16. stoletju. Kovaški ceh je obstajal že leta 1656, o močni prisotnosti kovaške obrti v Tržiču pa priča tudi Ja-

¹¹ Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 494–495.

¹² Do 16. stoletja, ponekod pa še vse do 18. stoletja, je taljenje železove rude potekalo v talilnih pečeh, v katerih so v direktnem procesu redukcije železove rude pridobili gobasto kepo železa, t. i. volka. V prvi polovici 16. stoletja pa se je na Kranjskem začelo uveljavljati taljenje železove rude v visokih pečeh oziroma plavžih. Z indirektnim procesom taljenja rude so pridobili surovo železo, imenovano tudi grodelj, ki so mu morali na posebnih ognjiščih odvzeti ogljik, da je postalo kovno ter so ga lahko predelali v polizdelke in končne izdelke. Ta postopek se je imenoval presnanje oziroma tudi »frišanje« (Šorn, *Začetki industrije*, str. 137–140).

¹³ Na omenjenem seznamu sta za Tržič uvedena dva predstavnika, prvi je bil Andrej Petz, predstavnik talilne peči (*Neumarkt Fusin*), na zasedanju pa je sodeloval še neimenovani

predstavnik kovaških obratov v trgu (*Neumarkt, Markt*) (Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 476).

¹⁴ Za primerjavo, na Kranjskem je bila proizvodnja tedaj najvišja na Savi pri Jesenicah in v Železnikih, kjer so izvozili po 3000 centov železa oziroma železnih izdelkov (Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 478).

¹⁵ Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 478, 500; Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 55–62.

nez Vajkard Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske*, ki je omenjal, da je bilo v Trziču veliko kovačev, ki so izdelovali raznovrstne železarske izdelke (*allerley Eisen-Waar machen*), predvsem orodje in bakrene kotle, posode in cevi za strelno orožje. Po njegovih besedah je bilo obrtniško življenje v Trziču precej živahno, poleg kovačev je bilo tudi veliko usnjarjev. Valvasor je domneval, da so bila najboljša leta tržiške obrtne dejavnosti že mimo.¹⁶

Prav v času izdaje Valvasorjevega dela je Trzič prizadel hud požar, v katerem naj bi pogorelo 80 stavb. Leta 1708 je prišlo do drugega poskusa taljenja železove rude v Trziču, saj je dovoljenje za postavitev nove talilne peči prejel grof Vajkard Ferdinand Barbo, posestnik gospostva Neuhaus. Talilna peč je bila do leta 1710 dokončana, stala je tam, kjer je bila postavljena že peč Andreja Petza, ob izlivu Lomščice v Trziško Bistrico, v bližini Čadovelj. Barbo je bil oproščen plačevanja davkov in pristojbin za pet do šest let, vsako leto so lahko prek Trsta v italijanske dežele izvozili 1000 centov železa. Iz naslednjih let je v povezavi s tem podjetjem ohranjenih malo virov, kar daje slutiti, da je bil tudi drugi poskus pridobivanja železa na tržiškem območju neuspešen.¹⁷

Kovaški ceh v Trziču je bil eden od šestih rokodelskih cehov v tem naselju. Cehovska pravila tržiškega kovaškega ceha sekirnih in kosarskih kovačev je leta 1719 potrdil cesar Karel VI., leta 1748 pa še Marija Terezija.¹⁸ V kovaškem cehu so se kot vajenci učili tudi številni prišleki iz Notranske, Dolenjske, Krasa in današnje Primorske. Leta 1756 je v Trziču delovalo 128 obrtnikov, med njimi je bilo največ nogavičarjev (39), 15 je bilo usnjarjev, osem pa kovačev kos. Preostalih kovačev ni bilo veliko, trije so bili podkovači, trije pa ključavničarji. Le dva tržana sta se ukvarjala s trgovino z železom.¹⁹

Velik del tržiške kovaške proizvodnje je bil usmerjen v kovanje kos. Večino železa, iz katerega so jih kovali, so kovači kupovali na Koroškem, kjer je bila kosarska obrt razvita predvsem v Himmelbergu in Kleinglödtnitzu pri Weitensfeldnu ob reki Krki.²⁰ To pa je neizogibno vodilo v rivalstvo in tudi nasprotja med koroškimi in tržiškimi kosarji. Kosarski mojstri so za označevanje svojih izdelkov uporabljali žige, ki so si bili pogosto precej podobni, na kar so koroški kosarji opozarjali že leta 1731. Zaradi njihovih nadaljnjih pritožb, da naj bi Trzičani ponarejali njihove žige, je notranjeavstrijska dvorna komora leta 1744 prepovedala prodajo tržiških kos in srpov v Italijo. Tržiški kovači so v pritožbi utemeljevali, da gre za

stare žige njihovih delavnic, v njihov prid se je izrekel tudi tedaj glavni trgovec z železom in železnimi izdelki Michelangelo Zois. Že naslednje leto je bila prepoved izvoza tržiških kos in srpov v Italijo preklicana, čeprav je spor trajal še naprej.²¹

Koroški kosarji so po tržiških že kmalu zatem udarili tam, kjer jih je najbolj prizadelo. Najverjetneje je bil predvsem po njihovi zaslugi leta 1757 ustavljen izvoz večine koroškega železa na Kranjsko. Tako so se zaradi odvisnosti od koroškega železa tržiški kovači znašli v težkem položaju. Namesto iz Koroške so začeli večje količine železa uvažati iz Save²² in Javornika, kjer pa naj ne bi mogli nakupiti zadostnih količin, pa tudi železo naj bi bilo slabše kvalitete. Zato so tržiški kovači koroško rudarsko oblast prosili, naj jim dovoli uvoziti vsaj 400 miliarijev surovega železa letno, pri čemer so se sklicevali na podobno pravico, ki so jo tedaj imeli železarski obrati v Beli Peči (it. Fusine in Valromana, nem. Weissenfels), ki jim je bil dovoljen uvoz 500 miliarijev železa na leto. Tržiški kovači so se v pritožbi sklicevali na pomen tržiškega kovaštva za notranjeavstrijske dežele, izpostavljali so izdelavo železnih pločevinastih retort za idrijski rudnik ter trdnjavskega orodja za Karlovec in druge utrdbe v Vojni krajini.²³ Sledil je kompromis, na podlagi katerega so lahko tržiški kovači iz Koroške dobavili toliko železa, kolikor so ga potrebovali za svoja kovaška dela.²⁴

Tržiško železarstvo je v 18. in 19. stoletju močno zaznamovala rodbina Jaborniggov.²⁵ Franc Ignac Jabornigg, grajski oskrbnik na dvoru Javornik (nem. Gamsenegg) pri Guštanju, se je leta 1716 iz Koroške priselil v Trzič in od grofa Adama Antona Sigfrida Auersperga kupil kovačnico Germovka, v kateri so tedaj izdelovali bakrene kotle in posode. Kupil je tudi obrate na Slapu v bližini Trziča, kjer je izdeloval jeklo, ti pa so postali osrednji obrat te družine. Za izdelavo 600 centov jekla je porabil 780 centov surovega železa, ki ga je kupoval tako na Koroškem kot tudi na Savi in Javorniku. Poleg jekla so v njegovem podjetju izdelovali tudi kose, dnevno naj bi izdelali po 40 kos različnih vrst. Veliko mero inovativnosti je pokazal pri poskusu izdelave retort za žganje živorebrove rude iz železne pločevine, ki jih je nekaj časa prodajal v idrijski rudnik živega srebra.²⁶ Sredi 18. stoletja je poleg Jaborniggovih obratov (jeklarski obrat in kovačnica) v Trziču delovalo še sedem kovačnic.²⁷

¹⁶ Valvasor, *Die Ehre*, I, str. 128, 139; Valvasor, *Die Ehre*, III, str. 405–407; Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 64, 72.

¹⁷ Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 66–69; Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 501.

¹⁸ ARS, AS 526, Potrditev cehovskih pravil 1748.

¹⁹ Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 20–21, 35, 69, 73.

²⁰ Wiessner, *Kärntner Eisen*, str. 157–169; Zeitlinger, Sensen, Sensenschmiede, str. 150.

²¹ Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 491–493; Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 69–72.

²² Danes muzejsko območje Stara Sava, del Jesenic.

²³ ARS, AS 526, Potrditev cehovskih pravil 1748.

²⁴ Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 494–495; Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 90–94.

²⁵ Več o rodbini Jabornigg oziroma Jabornegg gl. Preinfalk, *Plemiške rodbine*, str. 48–55.

²⁶ Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 84–90; Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 497.

²⁷ Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 86–87.

Enega najzgodnejših podatkov o količini proizvodnje in vrstah izdelkov tržiških kovaških mojstrov prinaša kirurg idrijskega rudnika živega srebra Baltazar Hacquet v svojem obsežnem delu *Oryctographia Carniolica*, ki je v štirih knjigah izšlo med letoma 1778 in 1789. V času delovanja v Idriji je obiskal tudi druge rudarske in železarske kraje na Kranjskem, ki jih je pozneje opisal v navedenem delu. Ustavil se je tudi v Trziču, kjer so po njegovih besedah surovo železo kupovali na Javorniku in na Koroškem. Hacquet omenja, da so iz surovega železa izdelovali jeklene palice oziroma polizdelke, med končnimi izdelki pa kose, sekire, srpe in žblje. Podaja tudi oceno o količini proizvodnje, in sicer naj bi vsako leto izdelali okoli 1500 centov jeklenih polizdelkov, okoli 1500 centov kos, srpov in sekir ter še med 140 in 160 centov žbljev. Hacquet je opozarjal na nevarnost požarov v Trziču, saj je bilo ogenj zaradi precejšnje nagnetenosti železarskih in kovaških obratov težko omejiti. Omenjal je še, da so pred časom izdelovali tudi pločevino, pri čemer je imel v mislih Jabornigovo proizvodnjo pločevinastih retort za idrijski rudnik. Izdelavo retort pa so do tedaj že povsem opustili.²⁸

Podatki o obsegu tržiške kovaške proizvodnje so ohranjeni tudi iz leta 1782. Trinajst kovaških mojstrov je letno izdelalo 18.000 hrvaških kos, 17.050 »deželni« kos (*Landell-Sensen*), 15.800 romanskih in 9200 furlanskih kos, 11.625 sekir, 8200 srpov, 4050 lopat in vil, 225 listov za žage (ročne in vodne) in 600 kosov železa za izdelavo pluga.²⁹ Iz teh podatkov lah-

ko razberemo, da so tržiški kovači izdelovali različno orodje, predvsem za delo na polju in v gozdu. Omenjene so različne vrste kos, ki so bile poimenovane po tržiščih, kamor so jih izvažali; izvoz je bil torej pretežno usmerjen v italijanske dežele in na Hrvaško, občuten del kos pa so prodali tudi na Kranjskem.

Tako kot v številnih drugih obrtnih panogah so se znaki postopnega zatona tudi v kosarstvu pojavljali od začetka 19. stoletja dalje. Eden izmed dejavnikov, ki je negativno vplival na nadaljnji razvoj obrti, je bila leta 1808 ukinitve dotedanje pravice, da pomočnikom v kovačnicah ni bilo treba služiti vojaškega roka. To je bil namreč pomemben razlog pri odločitvi za sicer težak in naporen kovaški poklic. Prva desetletja 19. stoletja so bila težavno obdobje zaradi francoskih vojn in zasedbe v letih 1809–1813, na kar je dodatno vplivala prepoved avstrijske vlade za izvoz surovega železa iz Koroške. Težave je povzročala tudi dobava in cena kuriva. Če bi kovači želeli povečati proizvodnjo, bi morali porabiti večje količine oglja, toda vsaka kovačnica je imela že odmerjen delež gozda. Že konec 18. stoletja so nekateri kovači želeli svoje kovačnice spremeniti v obrate za pridobivanje jekla, ker pa bi zaradi tega porabili večje količine oglja, jim rudarska oblast tega ni dopustila. Tržiški kovači so sicer oglje dobivali iz krajev pod Tolstim vrhom: Golnika, Seničnega, Zgornjega in Spodnjega Vetrna ter Novakov.³⁰ Tržič in s tem tržiško obrt je močno prizadel požar, ki se je konec marca 1811 začel v skladišču oglja ene od kovačnic, se razširil po naselju, povzročil 75 smrtnih žrtev ter uničil 151 hiš in več kot 100 obrtnih delavnic ter poslopij, med njimi tudi devet kovačnic. Med umrlimi je bilo precej kovaških delavcev.³¹

Tržiško železarstvo je močno zaznamoval feldmaršal in grof Josef Radetzky, ki je leta 1807 od tašče, grofice Frančiške Romane Strassoldo (rojene grofice Auersperg), za 60.000 goldinarjev odkupil gospostvo Neuhaus z dvorom in drugimi pritliklinami, med katerimi so bili tudi železarski obrati. Radetzky je želel povečati donos gospostva in izboljšati gospodarske razmere, zato je leta 1814 nad Tržičem ob cesti čez prelaz Ljubelj ob potoku Mošenik dal postaviti tovarno pil.³² Vzpostavitev proizvodnje je vodil angleški mojster za izdelovanje pil Joseph Dutton. Za izboljšanje kvalitete jekla, iz katerega so izdelovali pile, je dal postaviti posebno cementirno peč, v kateri so pridobivali cementirano jeklo – to je bil tedaj edini takšen obrat v avstrijskih deželah.³³ Tovarna pil je delovala vse do devetdesetih let 19. stoletja. Radetzky je leta 1819 od Matevža Polaka kupil še kovačnico

Pečatnik gospostva Tržič, 1807–1819, hrani Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 2456 (foto: Tomaž Lauko).

²⁸ Hacquet, *Oryctographia Carniolica*, 3, str. 10–11.

²⁹ Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 498; Mohorič, *Zgodovina*

obrti, str. 95.

³⁰ Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 99–104.

³¹ Prav tam, str. 24; Babšek, Grof Radetzky in Tržič, str. 73.

³² Gre za današnjo lokacijo s toponimom Ravne. Na obstoj nekdanje pilarne še danes spominja ulično ime Pot na pilarno.

³³ *Bericht über die zweite ... im Jahre 1839*, str. 62–64.

Njiva.³⁴ Ker je bil v požaru leta 1811 uničen tudi grad Neuhaus, je dal Radetzky postaviti novo poslopje, toda nižje od starejšega, v sklopu te gradnje pa je bila tedaj napravljena tudi današnja grajska planota.³⁵

Zaradi ustavljene dobave koroškega surovega železa v času Ilirskih provinc je Radetzky želel surovo železo proizvajati na območju Tržiča. Francoska oblast je kljub njegovemu visokemu vojaškemu činu sovražne armade 1. januarja 1813 izdala koncesijo za postavitev plavža v Bistrici pri Tržiču. Naslednje leto je bil plavž dograjen, toda iz neznanih razlogov (domnevno zaradi neustrezne oskrbe z ogljem in rudo) je Radetzky začel leta 1816 plavž postavljati na drugem koncu tržiškega območja, pri Čadovljah, ob izlivu Lomšice v Bistrico, kjer sta nekoč stali že obe starejši talilni peči, saj je bila lokacija ugodnejša z vidika preskrbe z ogljem. Plavž je bil kljub pritožbam drugih tržiških kovačev naslednje leto zgrajen, a je obratoval le dobrega četrta leta, njegova gradnja pa naj bi stala 40.000 goldinarjev. Domneva se, da je bil plavž ustavljen, ker ni zmozel proizvajati kvalitetnega grodlja.³⁶

Grof Radetzky je s to in še nekaterimi drugimi zgrešenimi investicijami drvel v finančni propad. Veliko denarja si je tudi izposojal, njegov največji upnik je postal dunajski prevozniki in finančni mogotec Jožef pl. Dietrich. Na začetku leta 1819 mu je Radetzky sprva vse posesti prepustil v začasen užitek, saj sta se

dogovorila za postopno sanacijo dolgov, toda kmalu je postalo jasno, da se na ta način dolgovi ne bodo zmanjšali. Novembra 1819 sta sklenila pogodbo, s katero je Radetzky Dietrichu prepustil svojo celotno tržiško posest, med drugim tudi železarske obrate.³⁷

Železarsko posest družine Jabornigg je po smrti Franca Ignaca leta 1770 prevzel sin Kajetan, za njim (umrl je leta 1793) pa sin Andrej Danijel, ki je bil v času francoske okupacije župan Tržiča in pozneje zaradi tega osovražen. Zato se je iz Tržiča izselil, vodnje podjetja pa je prevzel sin Rajmund (1786–1852), ki je leta 1821 prejel koncesijo za predelavo jeklarskega obrata. Jeklarski obrat je bil v posesti družine Jabornigg vse do leta 1873, ko ga je Rajmundov sin Stanislav (1828–1882) prodal Kranjski industrijski družbi (KID; nem. *Krainische Industrie-Gesellschaft*). Del obratov te družine je odkupil že grof Radetzky. Leta 1870 je bil jeklarski obrat označen kot »tovarna brescianskega jekla«, imel je štiri ognjišča za predelavo surovega železa. Iz 4500 centov surovega železa so pridobili 3000 centov jekla, ki so ga z žigom »SLAP« večinoma izvažali v Trst in Osmanski imperij.³⁸

Lastniki tržiških železarskih in kovaških obratov so izdelke svojih delavnic predstavljali na notranje-avstrijskih industrijsko-obrtnih razstavah, ki so bile z namenom spodbujanja industrije in obrti ter uvažanja pridobitev industrijske revolucije v proizvodnjo organizirane v deželnih prestolnicah, in sicer leta 1838 v Celovcu, leta 1841 v Gradcu in leta 1844 v Ljubljani.³⁹ Na prvi razstavi je bilo s srebrno medaljo nagrajeno podjetje barona Dietricha, ki je predstavilo več kot 250 kataloških enot izdelkov. Glavni del so bile različne vrste pil, ki so bile tudi med člani komisije deležne največjega zanimanja. Med ostalimi predmeti so bila razstavljena različna orodja (seki-re, lopate, žage itd.) ter železni in jekleni polizdelki, med drugim cementirano jeklo.⁴⁰ Dietrich je sodeloval tudi šest let pozneje na ljubljanski razstavi, kjer je ponovno predstavil okoli 250 proizvodov iz delavnic svojega podjetja.⁴¹

Na razstavi v Celovcu se je leta 1838 dobro izkazal še tržiški kovač Ignac Zeme, ki je imel v svoji kovačnici štiri kladiva in štiri kovaška ognjišča, zaposloval pa je enajst delavcev. Predstavil je osem izdelkov, polovica so bile kose, ki jih je prodajal predvsem v različnih italijanskih državah in na Hrvaškem. Za svoje izdelke je prejel diplomu s priznanjem.⁴² Enako priznanje je prejel tudi Franc Ahačič, ki je imel kovačnico s tremi kladivi in dvema kovaškima ognjiščema. Na razstavi je predstavil šest izdelkov, in si-

Pečatnik Radetzkyjeve Tovarne angleškega jekla in pil, 1814–1819, hrani Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 2503. Napis na pečatniku: »GRÄFL. RADETSKYSCHE. ENGLISCH. STAHL. UND. FEILEN. FABRICK« (foto: Tomaž Lazar).

³⁴ Kovačnica je delovala ob Tržiški Bistrici, na stičišču današnjih Cankarjeve in Kosarske ulice (Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 49–50).

³⁵ Babšek, Grof Radetzky in Tržič, str. 69–75; Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 106, 112–114; Knific, *Razvijanje mita*.

³⁶ ARS, AS 526, Cehovska knjiga, f. 145–149; Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 106–112.

³⁷ Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 114–116; Babšek, Grof Radetzky in Tržič, str. 75; Rugále in Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti*, str. 55.

³⁸ Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 87–90, 118–119.

³⁹ Vodopivec, *Odmev industrijske revolucije*, str. 266–273.

⁴⁰ *Bericht über sämtliche Erzeugnisse im Jahre 1838*, str. 23–24.

⁴¹ *Bericht über sämtliche Erzeugnisse im Jahre 1844*, str. 37.

⁴² *Bericht über sämtliche Erzeugnisse im Jahre 1838*, str. 72.

Devet kos iz tržiških kovačnic danes hrani tudi Narodni muzej Slovenije. Na sliki so kose z inv. št. N 32655, N 32657 in N 32656 (foto: Tomaž Lazar).

cer dva vzorca romanskih srpov ter po dva vzorca egiptovskih in grških lopat.⁴³ Diplomno je prejel tudi Anton Radon, ki je predstavil štiri vzorce različnih vrst kos (avstrijsko »deželno koso« (*Landsense*), švicarsko koso, sicilijansko (*sizilianische Morastsense*) in ameriško koso).⁴⁴ Poleg kovačev je z osmimi vzorci različnih zvrsti brescianskega jekla sodeloval tudi Rajmund pl. Jabornigg.⁴⁵

Medtem ko na drugi razstavi v Gradcu tržiški kovači niso sodelovali, jih je svoje produkte veliko predstavilo na tretji razstavi, ki je bila septembra 1844 v Ljubljani. Poleg že zgoraj omenjenega Dietricha sta priznanji ponovno prejela kovača Franc Ahačič in Ignac Zeme, med novimi nagrajenci je srebrno medaljo prejel Rajmund pl. Jabornigg, bronasto pa sta prejela Stanislav Killer in Marija Polz.⁴⁶

Jabornigg je na razstavi zopet predstavil vzorce jekla, v vmesnem času pa je izpopolnil metodo pridobivanja jekla, s katero je zmanjšal porabo oglja in obenem za tretjino povečal proizvodnjo.⁴⁷ Franc Ahačič je s sinom Janezom predstavil kose, srpe, slamoreznice in različno drugo orodje. Proizvode

sta prodajala v italijanskih deželah, na Tirolskem, Hrvaškem in v Grčiji.⁴⁸ Ignac Zeme je na razstavo poslal 26 vzorcev kos in en vzorec slamoreznice.⁴⁹ Stanislav Killer je imel železarske obrate v Retnjah pri Tržiču,⁵⁰ na razstavi je imel 75 vzorcev železnih polizdelkov.⁵¹ Marija Polz je na razstavi predstavila 21 predmetov, najverjetneje predvsem kose.⁵² Na razstavi so od tržiških kovačev kos sodelovali še Karel Zeme, ki je poslal 26 kataloških enot predmetov,⁵³ ter Jurij in Ignac Ahačič, ki sta poslala vzorce kos, srpov, slamoreznic, žag, lopat, krampov in drugega orodja (skupaj 25 kataloških enot predmetov).⁵⁴

Precejšnja čast je doletela barona Dietricha in Ignaca Zemeta, saj je nekaj njunih izdelkov po ogledu razstave za zbirko cesarskega tehničnega kabine- ta na Dunaju kupil cesar Ferdinand I. Očitno sta ga zelo pritegnila Dietrichova vzorca svedrov za artezij- ski vodnjak (*Ein Modell eines artesischen Brunnenboh- rers*) in vzorci kos iz Zemetove kovačnice.⁵⁵

⁴⁸ Prav tam, str. 25.

⁴⁹ Prav tam, str. 1.

⁵⁰ V Retnjah je železarske obrate prvi postavil Nikolaj Polz leta 1735 (Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 119–120).

⁵¹ *Bericht über sämtliche Erzeugnisse im Jahre 1844*, str. 22.

⁵² Prav tam, str. 25.

⁵³ Prav tam, str. 25.

⁵⁴ Prav tam, 21–22.

⁵⁵ Prav tam, str. xiii–xiv.

⁴³ Prav tam, str. 19–20.

⁴⁴ Prav tam, str. 75.

⁴⁵ Prav tam, str. 40–41.

⁴⁶ *Bericht über sämtliche Erzeugnisse im Jahre 1844*, str. xxi–xxxii.

⁴⁷ Prav tam, str. 2.

Delavci pred tržiško kovačnico kos Germovka leta 1883 (arhiv Tržiškega muzeja).

Tržiške kovačnice so bile sredi 19. stoletja edine na Kranjskem, ki so izdelovale kose in srpe, obseg proizvodnje pa je upadal že vsaj ob koncu prve polovice 19. stoletja. Leta 1851 so v sedmih kovačnicah izdelali 72.800 kos, 15.400 srpov, 1610 slamoreznic in 149 centov lopat. Štiri leta pozneje je število precej upadlo, izdelali so 51.100 kos, 13.000 srpov, 1660 slamoreznic in 583 centov pil. V kovačnicah (brez predelovalnih obratov in tovarne pil podjetja dedičev barona Dietricha) je delalo 63 delavcev, od tega največ (22) v kovačnicah dedičev barona Dietricha. V tovarni pil je tedaj delalo le 28 delavcev, medtem ko jih je v najboljših časih delalo tudi do 60. Surovo železo so nabavljali iz plavžev na Savi ter v Treibachu in Svincu (nem. Eberstein) na Koroškem.⁵⁶ Primerjava s sosednjo Koroško kaže, da je bila proizvodnja v Tržiču razmeroma majhna, saj so v petih koroških kovačnicah kos izdelali 143.000 kos, 3150 srpov in 645 slamoreznic, tudi na Koroškem pa so se soočali z manjšo proizvodnjo v primerjavi s prejšnjimi desetletji.⁵⁷

Po smrti barona Jožefa Dietricha leta 1855 je gospostvo in železarsko podjetje prek matere Ane, ki je umrla že dve leti pred očetom, dedoval njen tedaj sedemletni sin Jožef Marija Sułkowsky. Dietrich

je namreč svojo edinko leta 1845 poročil s poljskim knezom Ludvikom Sułkowskim. Jožef Marija je posest prevzel šele marca 1869, že februarja 1873 pa jo je prodal Kranjski industrijski družbi (KID), v kateri se je do tedaj združila večina železarskih obratov na Kranjskem. Ustanovljena je bila leta 1869 z združitvijo ljubljanskih veletrgovcev in podjetja Zoisovih dedičev. Po letu 1873 se je zaradi hude gospodarske krize odločila za prodajo svojih tržiških posesti in železarskih obratov. Nekdanje Jaborniggove obrate na Slapu je prodala Charlesu Molinu, ki je leta 1881 kompleks preuredil v tovarno lepenke. Kovačnico Njiva je KID leta 1883 prodala Barbari Ahačič, dve leti pozneje pa je prodala še preostale tržiške posesti, železarske obrate in druge pravice. Večino so prodali komanditni družbi bombažne predilnice, del predelovalnih obratov in tovarno pil pa so lahko izkoriščali še naslednja štiri leta; v tem času so velik del naprav demontirali in preselili na Jesenice, kjer je s postavitvijo Siemens-Martinove peči začelo rasti industrijsko središče.⁵⁸

V zadnji četrtini 19. stoletja so se tudi druge tržiške kovačnice spopadale z vedno bolj perečimi težavami, saj se njihovi lastniki niso dovolj hitro prilagodili novim gospodarskim in tehnološkim razmeram, ki jih je prinesla industrializacija. Obrtna

⁵⁶ Rossiwall, *Die Eisen-Industrie*, str. 24–28, 54–59; Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 132–133.

⁵⁷ Rossiwall, *Die Eisen-Industrie*, str. 34–37. Poleg Himmelberga so bile kovačnice kos v Volšperku (nem. Wolfsberg), Klein- glödnitzu in Špitalu ob Dravi (nem. Spittal an der Drau).

⁵⁸ Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 155–161; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 123–124; Rjavec, *Plemiška rodbina*, str. 36–44; Mohorič, *Dva tisoč let*, str. 210–347.

Notranjost kovačnice kos Njiva leta 1924 (arhiv Tržiškega muzeja).

produkcija je vedno bolj upadala, podobno je bilo tudi v Železnikih in Kropi. Večina tržiških kovačnic je počasi prenehala z obratovanjem, konec 19. stoletja in v medvojnem obdobju sta delovali le še dve kovačnici kos. Ena je bila v lasti družine Ahačič (kovačnica Njiva), drugo pa je imel Anton Globočnik. V kovačnici Njiva so proti koncu stoletja počasi začeli uvajati strojno proizvodnjo, kose pa so izdelovali iz švedskega jekla. Tradicijo izdelovanja pil je v Tržiču nadaljevala pilarna Triglav, ustanovljena leta 1921.⁵⁹

Predstavitev predmetov in njihovih delavnic

Oddelek za zgodovino in uporabno umetnost Narodnega muzeja Slovenije hrani vsaj 18 predmetov, ki so bili v 19. stoletju izdelani v tržiških kovačnicah, in sicer devet vzorcev kos, pet polizdelkov, dva lista žag, list tesarske sekire in rezilo slamoreznice. Kraj in delavnice, v katerih so predmete izdelali, v 13 primerih dokazujejo vtisnjeni žigi, za pet polizdelkov pa smo podatke o kraju izdelave pridobili šele med raziskavo akcesije predmetov. Na večini predmetov so ohranjeni napisi, s katerimi so izdelovalci označili vrsto posameznega (pol)izdelka. Napisi so bili do nedavnega precej slabo čitljivi, ponekod komaj vidni, saj je bila površina predmetov korodirana. Po konservatorsko-restavratorski obdelavi predmetov v

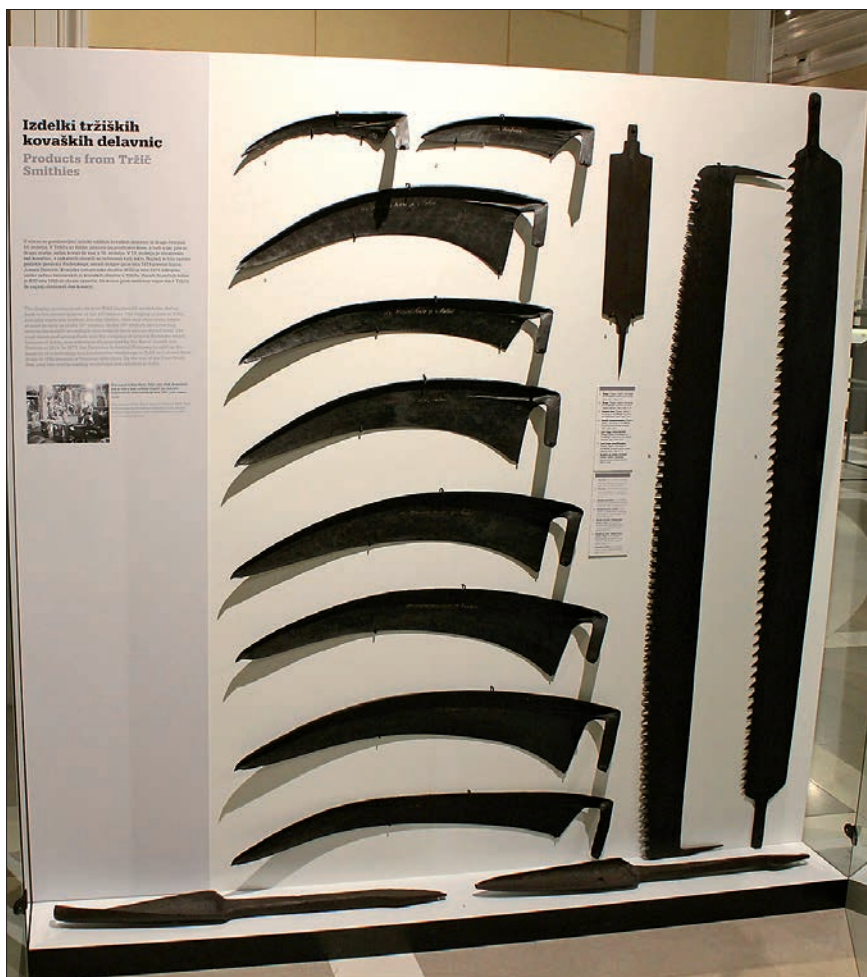
konservatorskem laboratoriju za kovino Narodnega muzeja Slovenije so napisi precej bolj čitljivi.⁶⁰ Napisi sestavljata zaporedna številka in vrsta predmeta, v primeru kos tudi dolžina, ki je izražena v merski enoti *Palmi*. Zaporedne številke so lahko pokazatelj načina prihoda predmetov v muzej, saj so številke precej visoke (od 102 do 134), kar pomeni, da so bili pred prihodom v muzej najverjetneje del obsežne katalogske zbirke, ki je obsegala vsaj blizu 140 predmetov. Za zdaj bi se lahko strinjali z obstoječo teorijo, da so bili predmeti predstavljeni na kateri od notranjeavstrijskih industrijsko-obrtnih razstav.

Primerjava žigov na predmetih s tistimi, ki so bili objavljeni v literaturi, kaže, da je bilo sedem kos najverjetneje izdelanih v kovačnici Karla Resserja, dva lista žag, sekira, slamoreznica in ena kosa v obratih barona Jožefa Dietricha, ena kosa pa v kovačnici Johanna Polza.⁶¹ Nekaj dvomov ostaja glede določanja žiga na sedmih kosah, ki naj bi bile izdelane v kovačnici Karla Resserja. Na seznamu žigov tržiških kovačnic, ki ga je leta 1832 sestavil tržiški kovaški ceh, lahko opazimo, da je bil žig Karla Resserja tedaj drugačen od tistega na ohranjenih predmetih. Iniciala (R) je izhajala iz spodnjega desnega dela sidra, nad katerim je grški križ, medtem ko je žig na kosah

⁵⁹ Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 166–169, 175–181; Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 296–298.

⁶⁰ Predmeti so bili konservatorsko-restavratorske obdelave deležni leta 2019, v sklopu priprav na razstavo *Ko zapoje kovina*, ki je bila v Narodnem muzeju Slovenije na ogled med decembrom 2019 in avgustom 2020.

⁶¹ Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 123, 152.

Del predmetov iz tržiških kovačnic na občasni razstavi »Ko zapoje kovina. Tisočletja metalurgije na Slovenskem« v atriju Narodnega muzeja Slovenije (foto: Gašper Oitzl).

Tabela 1: Osnovni podatki predmetov.

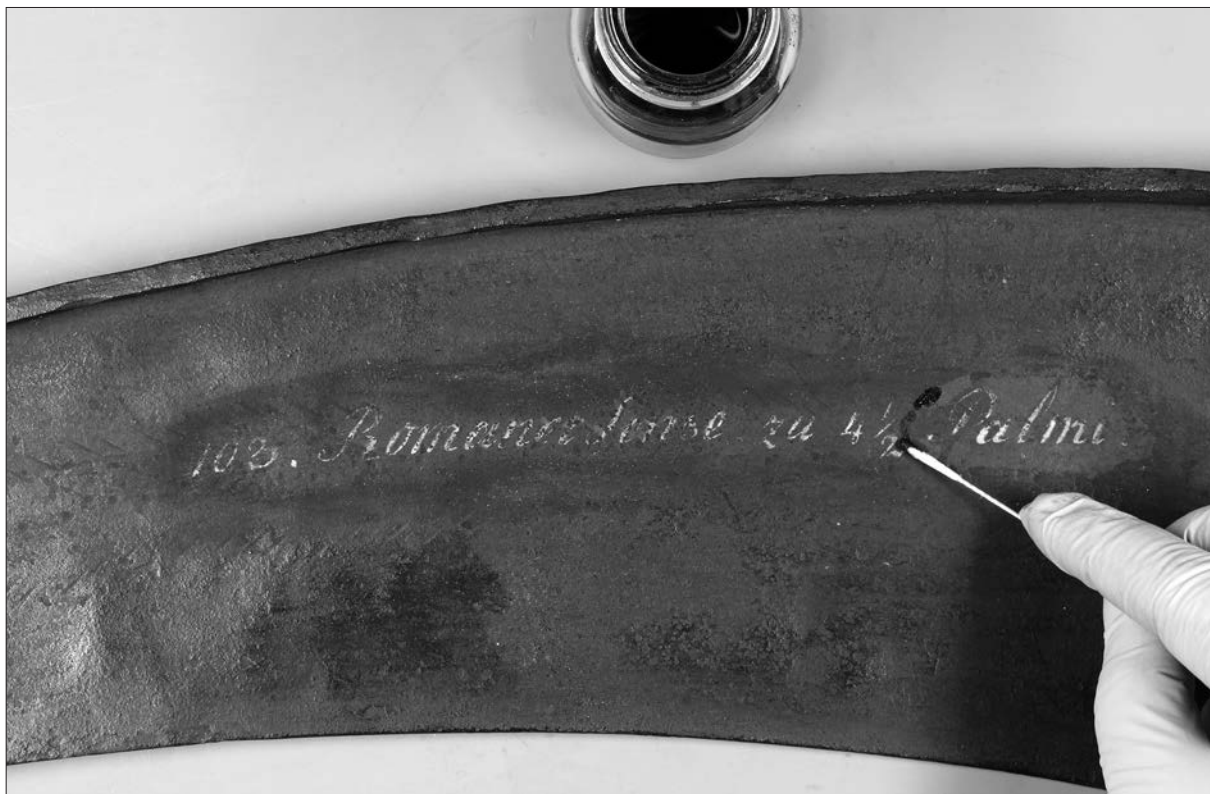
napis na predmetu	predmet	delavnica	dolžina [cm]	širina [cm]	inv. št. predmeta
7. Brescianstahl, gehärtet Nr. 0	polizdelek, bresciansko jeklo	Dietrich	43,5	0,88	N 38924
34. Wannen- oder Kübeleisen	polizdelek, trakasto železo	Dietrich	64,2	3	N 38897
43. b. Sittereisen, 8eckiges (Ottangoli)	polizdelek, Sittereisen	Dietrich	67,3	1,7	N 38898
45. Groben Zaineisen für Schlosser	polizdelek, palično železo	Dietrich	68,3	1,8	N 38899
45. Zaineisen mittleres	polizdelek, palično železo	Dietrich	66,2	1	N 38900
92. Zimmermannssäge, gerade zu 7 Span	list za žago »amerikanko«	Dietrich	173	14,6	N 38910
93. Spaltsäge	list za žago »venecijanko«	Dietrich	191	14,7	N 38909
102. Romaner Sensen zu 4 Palmi	vzorec romanske kose	Karl Resser (?)	71,4	18	N 32652
103. Romaner Sensen zu 4 1/2 Palmi	vzorec romanske kose	Karl Resser (?)	76,6	17,9	N 32654
104. Romaner Sensen zu 5 Palmi	vzorec romanske kose	Karl Resser (?)	83,8	17,6	N 32655
105. Romaner Sensen zu 5 1/2 Palmi	vzorec romanske kose	Karl Resser (?)	89,6	18,6	N 32653
106. Romaner Sensen zu 6 Palmi	vzorec romanske kose	Karl Resser (?)	95,5	19,4	N 32649
109. Ferrini Sensen zu 4 Palmi	vzorec kose Ferrini	Karl Resser (?)	72,8	11,2	N 32651
113. Ferrini Sensen zu 6 Palmi	vzorec kose Ferrini	Karl Resser (?)	96,6	13,4	N 32650
134. Stutzelsensen	vzorec kose	Dietrich	40,2	10,9	N 32657
x	rezilo slamoreznice	Dietrich	57,5	10,5	N 32648
x	list tesarske sekire	Dietrich	43,5	24,5	N 34081
x	vzorec kose	Johann Polz (?)	37,2	11	N 32656

Obranjeni žig na sedmih kosah iz tržiških kovaških delavnic, domnevno žig delavnice Karla Resserja na romanski kosi z dolžino 4 »Palmi«, 1821, inv. št. N 32652 (foto: Gašper Oitzl).

Žig delavnice Josepha Dietricha na kosi (inv. št. N 32657) (foto: Tomaž Lazar).

Napis na kosi med procesom konserviranja in restavriranja v Narodnem muzeju Slovenije (foto: Nataša Nemeček).

sestavljen le iz inisialne in grškega križa nad njo. Ob tem lahko izpostavimo še, da se na listih za žage poleg običajnega pojavi še drugačen žig Dietrichovih delavnic, kot je viden na kosi, slamoreznici in sekiri, na katerih je vtisnjen žig z napisom *I. DIETRICH*.

Ohranjeni napisi na kosah kažejo, da jih je pet vrste *Romaner* (romanske kose), dve sta vrste *Ferrini*, ena pa je t. i. *Stutzelsense*. Napis na kosi iz Polzeve kovačnice ni ohranjen. Če k obravnavi pritegnemo še zaporedne številke, lahko ugotovimo, da se je ohranil velik del zbirke romanskih kos, saj so ohranjene vse romanske kose različnih dolžin z zap. št. od 102 do 106. Dolžine so izražene v italijanski merski enoti *Palmi*, ki pomeni dlan ali ped, in sicer je najkrajša kosa dolga 4 *Palmi*, najdaljša pa 6. Ob primerjavi dimenzij ohranjenih kos lahko nekaj besed namenimo tudi razlikam med obema vrstama, ki se očitno nista pretirano razlikovali v dolžini, so pa bile romanske kose običajno precej širše kot kose vrste *Ferrini*, v teh dveh primerih celo za okoli 6 cm.

Termin *Palmi* označuje širino dlani ali dolžino pedi, mera pa ni bila povsem enotna, saj gre za predmete, ki so bili izdelani v obrtnih delavnicah. Zato je težko natančno določiti dimenzijo enega *Palmi*, znašal je med 14 in 16 cm, dolžino kos pa so najverjetneje merili glede na dolžino rezila. Podobna situacija z dimenzijami kos je izpričana tudi v avstrijskih deželah, kjer so kose prav tako merili z dlanmi (*Hand*) oziroma pedmi (*Spannen*), mere pa niso bile povsem

natančno določene. Prav tako lahko opazimo, da se kose z enakimi dimenzijami, izraženimi v dlaneh, razlikujejo v dimenzijah metričnega sistema.⁶²

Romanske kose so v Tržiču izdelovali vsaj že leta 1782, ko so bile druga najbolj množična vrsta kose, ki so jo izdelovali tržiški kovači; v tistem letu so jih izdelali 15.800.⁶³ Kose vrste *Ferrini* pa lahko zasledimo v poročilu z notranjeavstrijske razstave v Celovcu, na kateri je koso takega tipa z dolžino 5,5 *Palmi* predstavil Ignac Zeme. To vrsto kos je prodajal v Lombardiji.⁶⁴ Obe vrsti kos so najverjetneje prodajali predvsem v severnih in osrednjih italijanskih deželah. Vprašanje pa je, ali lahko na podlagi zgolj enega vira domnevamo, da so kose vrste *Ferrini* prodajali izključno v Lombardiji.

Kosa vrste *Stutzelsense* je bila v primerjavi s kosami iz domnevno Resserjeve kovačnice precej krajša, s tem pa je povezan tudi namen njene uporabe. Glede na prevod termina *Stutzel* ali *Stutzen* bi lahko domnevali, da so takšne kose uporabljali za košnjo trave okoli dreves in drevesnih štorov.⁶⁵

Lista za žage sta bila izdelana za različne tipe žag, kar razkriva že njun zunanji videz. Po konser-

⁶² Zeitlinger, Sensen, Sensenschmiede, str. 126–127.

⁶³ Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 95.

⁶⁴ *Bericht über sämtliche Erzeugnisse im Jahre 1838*, str. 72.

⁶⁵ *Stutzen*, z današnjim pomenom *Stumpf*, *Stummel*, lahko prevajamo kot štrcelj ali štor (Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, Bd. XX, str. 755–757).

vatorsko-restavratorski obdelavi sta bila nekoliko bolj vidna tudi napisa, ki pa sta bila dokončno razvozlana šele med raziskavo akcesije. Predmet z zap. št. 92 (*Zimmermannssäge, gerade zu 7 Span*) in inv. št. N 38910 je list za tesarsko ročno žago »amerikanko«, s katero sta upravljala dva moža. List je bil valjan, na vrhu so nazobčani zobje, v bližini obeh ročajev je list nekoliko ožji. Napis *gerade zu 7 Span* označuje dolžino lista žage (sedem pedi).

Z zap. št. 93 je bil označen list *Spaltsäge*, ki ima danes v muzeju inv. št. N 38909. Valjan list ima trikotne zobe, uporabljali pa so ga za vodno gnano žago tipa »venecijanka«. ⁶⁶ Na obeh listih sta ohranjena dva različna žiga, eden je enak žigu, ki je viden tudi na ostalih predmetih iz Dietrichovih obratov, drugi žig pa ima podobo pegaza, ki s sprednjimi nogami drži ključ. S tem žigom so bile sicer označene pile iz Radetzkyjeve in pozneje Dietrichove tovarne pil, ⁶⁷ vprašanje pa je, ali so takšen žig res uporabljali že v času Radetzkega, saj je pegaz, resda brez ključa v rokah, tudi del Dietrichovega grba.

Rezilo slamoreznice (inv. št. N 32648) je dvorezno, na enem koncu je trn za ročaj, na drugem pa predrta luknja, ki je najverjetneje služila namestitvi na podstavek. Na predmetu ni vidno ohranjene napisa. Brez njega je tudi tesarska sekira (inv. št. N 34081), tako kot na slamoreznici je tudi na njej ohranjen žig Dietrichovega podjetja. Sekira (bradva) ima tanek list kapljicaste oblike, ki je na vrhu koničasto zaključen.

V podjetju barona Dietricha so izdelovali tudi težje in masivne svedre, o čemer pričata poročila z druge skupne avstrijske obrtne razstave na Dunaju in notranjeavstrijske industrijsko-obrtne razstave v Ljubljani. Že zgoraj smo omenili, da je cesar Ferdinand I. na ljubljanski razstavi leta 1844 kupil dva vzorca Dietrichovih svedrov za vrtnanje arzejskih vodnjakov. Svedra, ki sta verjetno služila vrtnanju v zemljo, hrani tudi Narodni muzej Slovenije (inv. št. N 32497 in N 32498). Lahko bi domnevali, da sta tudi ta predmeta izdelka Dietrichovih obratov ali celo del iste akcesije, toda na predmetih ni ohranjenih žigov ali napisov, ki so značilni za druge predmete iz te akcesije. Njune omembe ne najdemo niti v akcesijskih podatkih, zato njun tržiški izvor za zdaj ostaja le delno verjetna domneva. ⁶⁸

Na podlagi podatkov, do katerih smo se dokopali pred temeljito raziskavo akcesije obravnavanih predmetov, bi lahko predpostavljali, da so bili izdelani v

Rezilo slamoreznice pred konservatorsko-restavratorsko obdelavo, obrati Josepha Dietricha, Tržič, 1821, hrani Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 32648 (foto: Gašper Oitzl).

⁶⁶ »Venecijanka« je sicer splošno razširjen izraz za označevanje vodno gnanih kmečkih hišnih žag, ki pa se je začel uporabljati šele od druge polovice 19. stoletja dalje. Zato je razumljivo, da je bil za opis vrste predmeta uporabljen drug termin, saj je napis nastal leta 1821 (Schinnerl, *Die Geschichte und Technik*, str. 293, 310).

⁶⁷ Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 152.

⁶⁸ *Bericht über die zweite ... im Jahre 1839*, str. 62–64; *Bericht über sämtliche Erzeugnisse im Jahre 1844*, str. xiii–xiv.

Svedra za vrtanje artezijskih vodnjakov, obrati Josepha Dietricha (?), Tržič, okoli 1844 (?), hrani Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 32497 in N 32498 (foto: Tomaž Lazar).

tržiških kovačnicah Karla Resserja, Jožefa Dietricha in Johanna Polza, najverjetneje v drugi četrtini 19. stoletja. Na podlagi ohranjenih žigov lahko sklepamo, da je bilo pet predmetov izdelanih v obratih barona Jožefa Dietricha, po pregledu akcesijske dokumentacije pa se je njihovo število povečalo na deset, o čemer bomo več spregovorili v nadaljevanju.

Jožef pl. Dietrich (baron od leta 1824) je v posest tržiških železarskih obratov prišel po prevzemu podjetja grofa Radetzkega leta 1819. Obrate je imel na več različnih lokacijah na območju Tržiča. V bližini izliva potoka Mošenik v Tržiško Bistrico, na območju današnjega Balosa, so delovali železarski predelovalni obrati, imenovani tudi *Wallaschhammer*, iz česar izhaja današnje slovensko ime toponima.⁶⁹ Na Blekah je bila tovarna pil, ki jo je dal postaviti že Radetzky, v njeni bližini pa še jeklarski obrat, v katerem so leta 1833 pridelali 1000 centov surovega jekla in 1700 centov jekla v zabojih, deset let pozneje pa 805 centov surovega jekla in 1633 centov jekla v zabojih.⁷⁰

Dietrich je izdelke svojega podjetja predstavil na dveh notranjeavstrijskih industrijsko-obrtnih razstavah in na drugi avstrijski obrtni razstavi (*Allgemeine österreichische Gewerbs-Producten-Ausstellung*) na Dunaju leta 1839, kjer je zanje prejel bronasto medaljo. V poročilu s te in druge notranjeavstrijske razstave so dokaj podrobno opisani tudi njegovi obrati. Leta 1839 so v njih izdelali okoli 3000 centov jekla, v

cementirni peči so pridobili 400–600 centov cementiranega jekla, v tovarni pil pa so predelali 500–600 centov železa in jekla ter izdelovali različne vrste pil. Po naročilu so izdelovali tudi različno orodje, letno 300–400 centov. Približno tri četrtine surovega železa so kupili na Koroškem, preostalo pa na Savi. V tem času je v Dietrichovih obratih delalo med 60 in 70 delavcev ter med 30 in 40 pomožnih delavcev (drvarji in oglarji). Celoletni denarni promet je leta 1844 znašal 180 tisoč goldinarjev.⁷¹

Na Balosu so predelovali surovo železo v obliki listov (*Blattroheisen*) iz Ruardovega plavža na Savi. Delovalo je žarilno ognjišče (*Bratfeuer*) in dve ognjišči za presnanje (pridobivanje kovnega železa), vsako ognjišče je imelo 600 funtov težko kladivo. V kovačnici Njiva so nadalje kovali železo iz Balosa, delovala so tri dvojna kladiva. Izdelovali so tezano oziroma tračno železo (*Streckeisen*),⁷² železo za izdelavo orodja in jeklo. Predelano železo so večinoma prodajali znotraj dežele, na Goriškem in Hrvaškem.⁷³

Jeklarski obrat je deloval na Blekah, v bližini pilarne. V njem je delovalo ognjišče za izdelavo surovega jekla ter ognjišči z brescianskima kladivoma za presnovo surovega jekla, končni produkt pa so bile različne vrste jekla v zabojih (*Kistenstahl*). V poseb-

⁶⁹ Prim. po Šorn, *Začetki industrije*, str. 139.

⁷⁰ Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 129–131.

⁷¹ *Bericht über sämtliche Erzeugnisse im Jahre 1844*, str. 37–39; *Bericht über die zweite ... im Jahre 1839*, str. 62–64; Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 134–135.

⁷² Gre za železne polizdelke v obliki trakov (Šorn, *Začetki industrije*, str. 139–140).

⁷³ *Bericht über sämtliche Erzeugnisse im Jahre 1844*, str. 37–38.

Žig delavnice Josepha Dietricha na listu za tesarsko žago, Tržič, 1821, hrani Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 38910 (foto: Gašper Oitzl).

nem objektu za vpihovanje zraka je vodno kolo poganjalo tri pihalne skrinje, ki so z dovajanjem zraka vzdrževale in zviševale temperaturo v treh ognjiščih za presnovo. Iz 126 oziroma 127 funtov grodlja so pridobili 100 funtov surovega jekla, po nadaljnji predelavi pa so iz 104 funtov surovega jekla pridobili 100 funtov jekla v zabojih, ki so ga izvažali na različne celine. Med tržišči so omenjena predvsem sredozemska pristanišča (Trst, Palermo, Marseille, Cádiz, Istanbul, Aleksandrija, Izmir), Lizbona in tudi Mumbai, New York, New Orleans, Havana, brazilska pristanišča ob Atlantiku (Rio de Janeiro ter v zveznih državah Pernambuco in Bahia) ter Valparaíso v Čilu.⁷⁴

Manjši del pridobljenega jekla so porabili za proizvodnjo pil. Tovarna pil je obsegala kladivo za izdelavo tračnega železa z dvema ognjiščema za snopanje surovega jekla in izkovanje jekla za pile, sprva v polizdelke, iz katerih so nato kovali pile. Pile so kovali ročno, v dveh kovačnicah, kjer sta delovali tudi ognjišči za ogličenje pil; v tovarni je bil tudi stroj za popravilo in brušenje uničenih ter obrabljenih pil. Odvisno od naročil so izdelovali jeklo za vzmeti na vozovih in različna orodja. Pile so izvažali v vsa glavna mesta avstrijskih dežel, na Hrvaško in v italijanske dežele (Cerkvena država, Firence, Milano, Ancona, Verona, Ferrara), porabili so jih tudi na Kranjskem, jeklo za vzmeti na vozovih pa so izvažali na Dunaj.⁷⁵

Sedem kos je bilo domnevno izdelanih v kovačnici Karla Resserja, ki naj bi njen lastnik postal leta 1828 po poroki z Marijo Zeme, hčerjo kovača Gašperja Zemeta. Kovačnica se je po novem lastniku imenovala Resarca, stala pa je ob Mošeniku, kjer je bila pozneje turbinska zgradba Rune.⁷⁶ Leta 1833 sta bili v kovačnici dve kovaški ognjišči in tri kladiva, izdelali so 17.000 kos in 40 lopat – prav v tej kovačnici so tedaj izdelali največ kos v Tržiču. Desetletje pozneje je bila proizvodnja še večja, saj so izdelali 21.000 kos in 150 slamoreznic, nekaj več kot četrtino vseh kos zasebnih lastnikov tržiških kovačnic (izvzemši Dietrichove obrate). Leta 1855 se je Karel Resser preselil v Ljubljano, njegova žena Marija pa je junija tega leta svoje premoženje prodajala na dražbi, in sicer hišo z vrtom in travnikom v Tržiču⁷⁷ ter kovačnico kos, imenovano *Pernuschka*, izklicna cena je bila 10.500 goldinarjev.⁷⁸ Kovačnico je pozneje odkupil Ignacij Ahačič, brat Kajetana Ahačiča.⁷⁹ V tedanjem časopisju Resserja le redko najdemo, edini takšen primer je iz leta 1842, ko je bil (*Herr Carl Reßer*) skrbnik mladoletnih dedičev Johanne Kallschnigg, ki je umrla leta 1837.⁸⁰

richt über die zweite ... im Jahre 1839, str. 62–64.

⁷⁶ Pozneje Usnjarska ulica 17, danes v bližini ulice Prehod (Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 82).

⁷⁷ Hiša z današnjo hišno št. Trg svobode 12.

⁷⁸ *Amtsblatt zur Laibacher Zeitung*, 13. 6. 1855, št. 133.

⁷⁹ Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 130–131, 145–146.

⁸⁰ *Amtsblatt zur Laibacher Zeitung*, 8. 3. 1842, št. 29.

⁷⁴ Prav tam, str. 38; *Bericht über die zweite ... im Jahre 1839*, str. 62–64.

⁷⁵ *Bericht über sämtliche Erzeugnisse im Jahre 1844*, str. 39; Be-

Kosa vrste »Ferrini«, dolga 6 »Palmov«, kovačnica Karla Resserja (?), Tržič, 1821, hrani Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 35650 (foto: Tomaž Lazar).

Žig delavnice Johanna Polza ima obliko Andrejevega križa s štirimi polkrogi v vsakem od štirih polj. Kosa (inv. št. N 32656) s tem žigom ima tako kot *Stutzelsense* manjše dimenzije, tudi namen uporabe je bil najverjetneje podoben. Johann je bil lastnik kovačnice z imenom Medvedka že po koncu francoske zasedbe.⁸¹ Leta 1833 sta v kovačnici delovali dve kovaški ognjišči in dve kladivi, med vsemi tržiškimi kovačnicami so v njegovi tedaj izdelali največ srpov (7200), poleg njih pa še 7100 kos in 800 rezil. Leta 1843 so izdelali 8850 kos, 6500 srpov in 560 slamoreznic, tudi tokrat največ srpov med vsemi v Tržiču. Johann je bil tedaj že pokojni, kovačnico je vodil sin Johann z materjo Marijo.⁸² Glede na to, da med raziskavo akcesije nismo našli podatkov o pridobitvi tega predmeta v Kranjski deželni muzej, ne moremo dokončno potrditi, da je bila kosa izdelana v času, ko je bil v posesti kovačnice Johann Polz. Isti žig je namreč leta 1744 imel že Pavel Polz, ki je bil verjetno Johannov predhodnik in prednik.⁸³

Akcesija predmetov

Pomemben del raziskav muzejskih zbirk je tudi ugotavljanje, kdaj in na kakšen način so bili predmeti pridobljeni v muzej. Izsledki takšne raziskave nam pomagajo razumeti zbiralno politiko muzeja, v nekaterih primerih pa lahko na ta način določimo čas izdelave predmeta. Akcesija predmetov iz tržiških kovačnic do danes še ni bila temeljito raziskana, kot čas njihove pridobitve so domnevali leto 1844 oziroma 1845, ko naj bi jih lastniki kovačnic Deželnemu muzeju za Kranjsko darovali po koncu industrijsko-obrtno razstave v Ljubljani.

Za potrditev teh domnev smo morali pregledati dokumentacijo, najprej objavljeno poročilo z omenjene razstave. Kot smo omenili že zgoraj, je na njej svoje izdelke predstavilo precej tržiških kosarjev in železarjev. Jožef Dietrich je razstavil skoraj 250 predmetov iz svojih delavnic in zanje prejel diplomu, v poročilu pa med predmeti ni posebej navedenih kos, žag, sekir ali slamoreznic.⁸⁴ Marija Polz, lastnica kovačnice kos v Tržiču, je poslala 21 izdelkov in prejela bronasto medaljo, toda v poročilu ni natančno predstavljeno, za katere izdelke je šlo, čeprav lahko s precejšnjo mero gotovosti predvidevamo, da je razstavila

⁸¹ Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 102, 123.

⁸² Prav tam, str. 130–131; *Bericht über sämtliche Erzeugnisse im Jahre 1844*, str. 25.

⁸³ Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 70. Konec 19. stoletja je podoben žig uporabljalo tudi podjetje Kajetana Ahačiča (prav tam, str. 163).

⁸⁴ *Bericht über sämtliche Erzeugnisse im Jahre 1844*, str. 37–39.

Žig delavnice Johanna Polza na kosi z inv. št. N 32656 (foto: Gašper Oitzl).

tudi vzorce kos.⁸⁵ Iz poročila pa je razvidno, da na razstavi ni bilo izdelkov iz kovačnice Karla Resserja, kar pomeni, da domneve o akcesiji predmetov ne moremo potrditi.

Tudi v številkah časopisa *Illyrisches Blatt* iz let 1844 in 1845, v katerem so bile zavedene nove pridobitve muzeja, ni mogoče najti podarjenih izdelkov tržiških kovačnic. V *Illyrisches Blatt* je bil sicer maja 1845 objavljen zapis o predmetih, ki so bili po industrijsko-obrtni razstavi v Ljubljani podarjeni Deželnemu muzeju za Kranjsko. Navedenih je deset darovalcev, med njimi tudi tri železarska podjetja. S Kranjske je bilo takšno le železolivarna na Dvoru pri Žužemberku, ki je muzeju darovala 32 kosov železove rude. Preostali podjetji sta večino obratov imeli na zgornjem Štajerskem. Svoje proizvode, predvsem železne in jeklene polizdelke, je Deželnemu muzeju podaril Franz pl. Friedau, ki je bil tudi lastnik železarskih obratov v Gradcu v Beli krajini, medtem ko so bili podarjeni predmeti izdelani v njegovi pudlovki v Walchu pri Judenburgu in valjarni pločevine v Donawitzu pri Leobnu.⁸⁶ 15 vzorcev finega železa je muzeju podaril Peter Tunner, upravitelj obratov v Turrachu na zgornjem Štajerskem.⁸⁷

Zapis o pridobitvah z industrijsko-obrtno razstave v Ljubljani najdemo tudi v muzejskem arhivu, kjer se tega leta poleg izdelkov Friedauovega podjetja in železolivarne na Dvoru omenjajo tudi predmeti iz tovarne minija barona Franza Herberta v Ribnici (nem. Reifnitz) na avstrijskem Koroškem, vzorci svinca rudarske družbe iz Žagorja, vzorci cinobra iz rudnika živega srebra v Idriji in po šest vzorcev svinčeve ter cinkove rude iz rudnika v Rablju (it. Cave del Predil, nem. Raibl).⁸⁸ Ne v časopisu *Illyrisches Blatt* ne v arhivu Narodnega muzeja Slovenije ne najdemo zapisa o pridobitvah iz tržiških kovačnic. Tako smo se v raziskavi akcesije obravnavanih predmetov znašli na začetku.

Rezultate je prinesel šele pregled številke ostalih letnikov časopisa *Illyrisches Blatt*, v katerem so do leta 1849 dokaj redno objavljali poročila o novih pridobitvah Deželnega muzeja. Leta 1832 so v časopisu objavili vse dotedanje pridobitve muzeja. V eni od septembrskih števil pod zaporedno številko 936 najdemo zapis, da je baron Jožef Dietrich leta 1826 daroval 200 goldinarjev, nekaj školjk in obsežno zbirko vseh 488 vzorcev izdelkov svojih obratov v Tržiču (*eine aus vierhundert acht und achtzig Stücken bestehende Sammlung, aller in Neumarktl auf den Hammerwerken des Herrn Baron Dietrich erzeugten Fabricate*).⁸⁹

⁸⁵ Prav tam, str. 25.

⁸⁶ Prav tam, str. xxvi, 2–3. Friedau je za svoje proizvode srebrno medaljo prejel že na drugi notranjeavstrijski industrijsko-obrtni razstavi, z diplomom pa je bil nagrajen tudi na tej.

⁸⁷ *Illyrisches Blatt*, 15. 5. 1845, št. 20.

⁸⁸ Arhiv NMS, akt 31/1845, 59/1845.

⁸⁹ *Illyrisches Blatt*, 22. 9. 1832, št. 38.

Natančen popis predmetov je sledil naslednje leto, muzejski kustos Henrik Freyer je seznam objavil v eni od marčevskih izdaj *Illyrisches Blatt*, zapis pa je datiran z 11. februarjem. Predmeti so bili razdeljeni na šest sklopov, vsak je zajemal izdelke iz določenih obratov. V prvem sklopu so bili jekleni polizdelki, v drugem vzorci cementiranega jekla, v tretjem polizdelki iz obratov na Balosu in kovačnice Njiva (*Wal-lasch- und Streckhammer*), v četrtem je bilo orodje, v petem zbirka kos, v šestem pa izdelki tovarne pil. Vsak predmet ali skupina predmetov je imel zaporedno številko in ime vrste (pol)izdelka, to pa je bilo izpisano tudi na verjetno večini podarjenih predmetov.⁹⁰

Več podatkov o akcesiji smo pridobili v muzejskem arhivu. V arhivskem gradivu iz leta 1826 sta dva dopisa na to temo.⁹¹ Avtor prvega, datiranega s 5. avgustom, je bil Franz Schanda, sekretar Kranjske kmetijske družbe,⁹² ki je med letoma 1823 in 1830 vodil celotno korespondenco muzeja.⁹³ Dopis je bil naslovljen na Josefa Atzla, inšpektorja Dietrichovega gospostva v Trziču,⁹⁴ vseboval pa je pripis, da je treba o vsebini dopisa obvestiti tudi barona Dietricha, ki je tedaj bival na Dunaju. Iz dopisa izvem, da je Kranjska kmetijska družba Dietrichu že decembra 1823 poslala zahvalno pismo za predmete, ki jih je daroval muzeju (*Herr Prinzipal Freyherr von Dietrich dieser Gesellschaft, eigentlich dem vaterländischen Museum, mehrere schöne Geschenke verehrte*). Že tedaj so ga prosili, naj predmete začasno še pusti v hrambi na gospostvu, saj so še iskali primeren prostor za njihovo namestitve. Schanda omeni, da so primeren prostor za hranjenje predmetov našli nedolgo predtem, zato so zdaj Atzlu poslali prošnjo, naj primerno zavarovane predmete pošlje Kranjski kmetijski družbi oziroma muzeju v Ljubljano.

Na drugem foliju je besedilo napisano z drugo roko, pisec pa je bil Janez pl. Gandin, sekretar Kranjske kmetijske družbe. Iz tega spisa je mogoče razbrati, da je Dietrich proizvode tržiških kovačnic muzeju podaril že 1. maja 1821 (*die mit 1. Maj [1]821 von dem Hl: von Dietrich dem hiesigen Museum verehrten*

488 *Stuck Neumarkter Fabriks Produkte*). Sodeč po Gandinovi besedah so se v Kranjski kmetijski družbi oziroma muzeju odločili, da predmete vendarle prevzamejo, za kar je očitno obstajalo več razlogov. Poleg tega, da so našli primerne prostore za njihovo hrambo, se pomemben razlog skriva tudi v napovedanem loterijskem žrebanju, ki je bilo oznanjeno mesec dni prej. Žrebanje je bilo organizirano za pomoč bankrotiranemu grofu Radetzkyju, na loteriji pa so bili glavni dobitki gospostvo Tržič in nekdanji Radetzkyjevi železarski obrati (Balos in kovačnica kos); napovedano je bilo za december 1826 in februar ter april 1827, toda na koncu se je izkazalo za neuspešno.⁹⁵ Zaradi te namere pa so bili v muzeju očitno v skrbeh za predmete, ki so jih hranili na gospostvu (verjetno v dvorcu Neuhaus), saj Gandin izpostavlja, da bi lahko ob menjavi lastništva in manjši pazljivosti predmete doletela škoda ali pa bi celo izginili (*leicht Schaden erleiden, oder gar ob Handen kommen könnten*). Zato so Dietrichu poslali prošnjo, naj inšpektorju podjetja (*Fabriks Inspector*) Atzlu naroči, naj predmete pošlje v muzej, saj je bil v vmesnem času muzej že potrjen s strani cesarja⁹⁶ in skoraj že konstituiran (*baldig erfolgender Constituirung des Museums*), pri čemer so imeli verjetno v mislih izbor stavbe, v kateri bi bili razstavniki prostori in odprtje muzeja za javnost. Atzl je zbirko (pol)izdelkov v Ljubljano najverjetneje poslal še istega leta.

Vrnimo se k obravnavi popisa predmetov, ki je bil objavljen v časopisu *Illyrisches Blatt*. V primeru kos se napisi na predmetih povsem ujemajo s tistimi na seznamu, prvotna zbirka je obsegala 15 vzorcev, sedem romanskih in sedem kos vrste *Ferrini* (dolžine od 3 do 6 *Palmi*) ter *Stutzelsense*. Narodni muzej Slovenije danes hrani osem kos iz te zbirke (pet romanskih, dve kosi *Ferrini* in *Stutzelsense*), ohranjen je torej dobršen del celotne zbirke kos. Že na prvotnem seznamu je očitno manjkalo 27 kos, saj je zadnja »Ferrina« označena s št. 113, seznam pa se nadaljuje in v sklopu kos tudi zaključuje s št. 134 (*Stutzelsense*), naslednji sklop pa se začne s št. 142.

Nekoliko slabše sta vidna napisa na obeh listih za žage, identificirali smo ju šele s pomočjo seznama. Prvotno je bilo v zbirki pet listov za žage (št. 91–95), ki so bile predstavljene v sklopu orodja. V istem sklopu bi lahko iskali tudi sekuro in slamoreznico, kjer pa na predmetih napisa nista več ohranjena, če sta sploh kdaj obstajala. Za katera predmeta s seznamom je šlo, lahko zgolj ugibamo, saj je na seznamu devet različnih vrst sekir, domnevamo pa lahko, da gre za predmet z zap. št. 67 (*Tischlerhacken*, mizarska sekira). Slamoreznice na seznamu ni mogoče najti, zato se pojavlja vprašanje, ali je bila sploh del te akcesije in

⁹⁰ Prav tam, 9. 3. 1833, št. 10.

⁹¹ Arhiv NMS, akt 11/1826 (1826 8/5).

⁹² V tekstu je družba navedena zgolj kot *Gesellschaft*. Glede na to, da je Kranjska kmetijska družba, tedaj sicer pogosto imenovana tudi Kranjska poljedelska družba, upravljala z muzejem v prvih letih njegovega obstoja, je jasno, da se ta izraz nanaša nanjo.

⁹³ Müllner, *Die Geschichte*, str. 38.

⁹⁴ Josef Atzl (rojen v Bregenzu na Predarlškem leta 1780) je v Tržič prišel kot uslužbenec Jožefa Dietricha, saj je bil njegova priča ob predaji tržiškega gospostva leta 1819 v Mosonmagyaróváru (nem. Wieselburg) na Ogrskem. Pozneje se je poročil z Ano Ruard, hčerjo bogatega rudarskega in železarskega posestnika Viktorja Ruarda, ki je imel glavno središče svojih posesti na jeseniškem območju. Ruard je Atzlu leta 1840 prodal svojo posest na območju Zagorja in Litije (plavž na Pasjeku, steklarna in premogovnik v Zagorju ter gospostvo Gamberk). Leta 1842 je bil eden od soustanoviteljev Premogokopne družbe Zagorje (Valenčič, s. v. Atzl, Jožef (1780–1873)).

⁹⁵ *Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung*, 14. 7. 1826, št. 56; Babšek, Grof Radetzky in Tržič, str. 75–76.

⁹⁶ Ustanovitev Kranjskega deželnege muzeja je cesar Franc I. potrdil 8. junija 1826 (Müllner, *Die Geschichte*, str. 37).

Vzorec kose za košnjo okoli drevesnih štorov, obrati Josepha Dietricha, Tržič, 1821, hrani Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 32657 (foto: Tomaž Lazar).

ali je prišla v muzej po drugi poti, čeprav se to ne zdi pretirano verjetno.

Pri obravnavi kos moramo zopet načeti vprašanje o izdelovalcu. Že zgoraj smo nekoliko podvomili v to, da je bilo sedem kos izdelanih v kovačnici Karla Resserja, saj se žig nekoliko razlikuje od tistega v Mohoričevi objavi. Sodeč po zapisu v časopisu *Illyrisches Blatt* so bili vsi predmeti izdelani v Dietrichovih obratih,⁹⁷ kovano železo iz njegovih obratov pa naj bi imelo podoben žig, kot je viden na kosah – iniciala R, toda brez križa na vrhu.⁹⁸ Ta žig je verjetno izviral še iz časa, ko so bili obrati v lasti grofa Radetzkega. Obstajala bi torej tudi verjetnost, da so bile te kose izdelane še v Radetzkyjevem času, torej pred letom 1820. Dodaten razlog za porajajoče se dvome je tudi časovni potek dogodkov, saj je Dietrich predmete daroval že leta 1821, medtem ko naj bi Karel Resser lastnik kovačnice postal šele po poroki leta 1828.⁹⁹ Vse skupaj dodatno zaplete dejstvo, da ima Dietrichova kosa *Stutzelsense* drugačen žig od preostalih sedmih kos. Res je sicer, da gre za povsem drugo vrsto kose,

toda sodeč po seznamu je bila izdelana v isti delavnici kot ostale kose. Pri vprašanju o delavnici, v kateri so bile izdelane kose tipa *Romaner* in *Ferrini*, torej ostajamo v dilemi, saj za zdaj še nimamo dokazov, ki bi eno od teorij povsem podpirali, za kaj takšnega bi bila potrebna primerjava z drugimi morebitnimi ohranjenimi kosami iz obeh delavnic.

Na seznamu pridobljenih predmetov je zavedenih tudi veliko polizdelkov, tako iz jeklarskega obrata kot iz cementirne peči, Balosa in kovačnice Njiva (*Wal-lasch- und Streckhammer*). V zbirki kovine Oddelka za zgodovino in uporabno umetnost v Narodnem muzeju Slovenije hranimo tudi več železnih oziroma jeklenih polizdelkov, na petih so ohranjeni napisi z zaporednimi številkami. Tudi ti predmeti so bili leta 2019 deležni konservatorsko-restavratorske obdelave za potrebe razstave *Ko zapoje kovina*. Tedaj sicer še nismo imeli podatkov o njihovi provenienci, saj polizdelki nimajo žigov, smo pa domnevali, da so bili v 19. stoletju izdelani v eni od kranjskih železarskih delavnic. Tako kot velja za kose in lista za žage, se tudi napisi na polizdelkih pretežno ujemajo z napisi na objavljenem seznamu predmetov, kar pomeni, da tudi teh pet polizdelkov sodi v zbirko, ki jo je leta 1821 daroval Jožef Dietrich.

Najzanimivejši je nedvomno polizdelek s štirikotnim presekom, zap. št. 7 ter napisom *Brescianstahl, gehärtet Nr. 0*. Predstavlja vzorec ene od 16 zvrsti

⁹⁷ V arhivskih listinah sicer ni neposredno navedeno, da so bili predmeti izdelani v Dietrichovih obratih, temveč je zapisano le, da so bili izdelani v tržiških kovačnicah (*488 Stück Neu-marktler Fabriks Produkte*).

⁹⁸ Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 152.

⁹⁹ Resser bi sicer lahko imel kakšno kovačnico že pred tem letom.

Detajl polizdelkov z obranjenima napisoma, obrati Josepha Dietricha, Tržič, 1821, hrani Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 38897 in N 38899 (foto: Gašper Oitzl).

brescianskega jekla, ki so jih tedaj izdelovali v Dietrichovem jeklarskem obratu. Po trenutnem vedenju gre za edini znani primerek t. i. brescianskega jekla v slovenskih muzejih. Ker gre za vrsto jekla, ki je bila na Kranjskem od 16. stoletja precej razširjena, ima posledično še toliko večjo vrednost.

Preostali štirje polizdelki so bili izdelani v Balosu in Njivi, pod zap. št. 34 je naguban in ploščat polizdelek z napisom *Wannen- oder Kubeleisen* (trakasto železo)¹⁰⁰ in inv. št. N 38897. Polizdelek z osemkotnim presekom (inv. št. N 38898) je vzorec železa vrste *Sitteresien* (*Sittereisen*, *8eckiges (Ottangoli)*). Na rebrastem polizdelku s kvadratnim presekom (inv. št. N 38899) je zapis 45. *Grobes Zaineisen für Schlos- ser*, medtem ko je na seznamu predmet zaveden le kot *Zainesien*. Na podlagi napisa lahko sklepamo, da so takšne polizdelke iz hrapavega paličnega železa uporabljali ključavničarji. Vprašanje o morebitnih napakah na seznamu ali pri piscu napisov na polizdelke sprožata različna napisa v primeru rebrastega kovinskega polizdelka iz paličnega železa (inv. št. N 38900). Na predmetu je namreč zapis 45. *Zaineisen mittleres*, medtem ko na seznamu povsem ena-

kega vpisa ne najdemo. Pod št. 45 je že zgoraj predstavljen predmet, pod št. 46 pa *Feines Zainesien* (fino palično železo), predmeta s št. 47 pa na seznamu ni. Domnevamo torej lahko, da je med pisanjem napisov na predmete ali sestavljanjem poročila kustosa Freyerja prišlo do manjše napake.

Del prvotne akcesije sta bila morda še polizdelka, ki ju danes hrani Narodni muzej Slovenije, na obeh pa napis, ki bi takšno domnevo potrjeval, ni ohranjen. Polizdelek z inv. št. N 38901 ima okrogel presek in bi ga ob primerjavi s polizdelki na seznamu lahko iskali pod 41. *Großes Rundeisen (Tondi)* ali 42. *Sittereisen, rundes (Tondini)*. Polizdelek z inv. št. N 38902 ima kvadraten presek, na seznamu pa so štirikotni polizdelki zavedeni pod št. 37–40, vsi so bili vrste *Sittereisen*.

Zadnji sklop predmetov na seznamu so pile, ki so bile gotovo najmarkantnejši izdelki sprva Radetzkyjevega in pozneje Dietrichovega podjetja.¹⁰¹ Tudi v količinskem pogledu so tvorile najboljšežnejši del podarjene zbirke, na seznamu se namreč začnejo pri št. 142 in zaključijo povsem na koncu, z zadnjo zap. št. 483.¹⁰² Navedenih je 340 posameznih primerkov pil

¹⁰⁰ Kot trakasto železo lahko prevajamo predvsem termin *Wanneneisen*, ki se sredi 19. stoletja pojavlja v objavah potreščin pri gradnji odseka južne železnice med Ljubljano in Trstom. Tako se septembra 1852 omenja 24 centov *Bandesien oder Wanneneisen* dveh različnih debelin. V nadaljevanju lahko najdemo tudi termin *Sittereisen*, za katerega še nismo našli ustreznega prevoda, čeprav gre tudi v tem primeru za železni polizdelek v obliki palice (*Amtsblatt zur Laibacher Zeitung*, 19. 9. 1852, št. 210). Gl. tudi Jöcher, *Vollständiges Lexikon der Warenkunde*, str. 423–427.

¹⁰¹ O tem govori tudi poročilo o industrijsko-obrtni razstavi v Ljubljani, objavljeno v časopisu *Illyrisches Blatt* (*Illyrisches Blatt*, 19. 9. 1844, št. 38).

¹⁰² Skupno število predmetov ni povsem jasno. Medtem ko je v *Illyrisches Blatt* iz prejšnjega leta omenjenih 488 predmetov, se popis zaključí s št. 483, vmes pa nekaj števil ni zasledenih. Lahko bi sicer domnevali, da je pisec seznama (Freyer) nekaj predmetov enostavno pozabil zapisati ali pa so bili izgubljeni že tedaj.

od skupaj najmanj 441 podarjenih predmetov. Če je delež do danes ohranjenih polizdelkov in predvsem kos (8 od 15) še dokaj visok, pa je precej bolj žalostna podoba ohranjenih pil, saj po trenutno dostopnih podatkih Narodni muzej Slovenije ne hrani niti ene pile iz te zbirke. Muzej sicer hrani štiri pile (inv. št. N 38886, N 38887, N 38888 in N 38889), na katerih pa so žigi drugih delavnic.

Okoliščine pridobitve in predstavitev darovalca

Jožef Dietrich je več kot 400 proizvodov tržiških železarskih obratov Kranjski kmetijski družbi oziroma bodočemu Kranjskemu deželnemu muzeju podaril že maja 1821. Do te donacije je prišlo v času, ko je bila ideja o ustanovitvi muzeja v Ljubljani sicer že zelo živa, na kar kaže tudi poziv ljubljanskega škofa Avgušтина Gruberja, ki je 4. julija na zasedanju kranjskih deželnih stanov pozval k ustanovitvi deželnega oziroma domovinskega muzeja, kakršni so tedaj že obstajali v nekaterih drugih deželah monarhije. Kot ustanovni datum muzeja je uveljavljen 15. oktober 1821, ko so na zasedanju kranjskih deželnih stanov sprejeli osnutek deželnih poverjenikov za ustanovitev muzeja. Gruber je že julija predstavil neke vrste program delovanja muzeja, in sicer glede zaposlenih (posebej v muzeju naj bi deloval le kustos), potrebnih financ in prostora. Predlagal je, da bi posle muzeja vodila Družba za poljedelstvo in uporabne umetnosti (*Gesellschaft des Ackerbaues und nützlichen Künste*), oziroma Kmetijska družba.¹⁰³ Prav tako je že julija baron Karel Zois zbirko mineralov svojega strica Žige ponudil v odkup Kranjski kmetijski družbi, kar je bilo dokončno izpeljano dve leti pozneje.¹⁰⁴ Potek dogodkov torej priča o tem, da je bil načrt o ustanovitvi muzeja med kranjskim plemstvom in intelektualci precej uveljavljen že vsaj spomladi in v zgodnjem poletju 1821, čeprav še ni bilo uradne javne izjave oziroma pobude o njegovi ustanovitvi.

Dietrich je z vidika zbiranja muzejskih predmetov deloval zelo proaktivno, saj je tržiške železarske proizvode daroval približno leto in pol po prevzemu gospodstva. Očitno je ob prihodu na Kranjsko začutil obstoječe težnje po ustanovitvi deželnega oziroma domovinskega muzeja, zato je verjetno samoiniciativno ponudil izdelke svojih obratov. Kot bo natančneje predstavljeno v nadaljevanju članka, je bil Dietrich velik ljubitelj umetnosti in strasten zbiratelj starin, s čimer si lažje razlagamo njegovo iniciativo za to obsežno donacijo. Nastanek deželnega muzeja je podprl tudi finančno, saj je že pred februarjem 1824 v ustanovni fond muzeja doniral enkratni prispevek v višini 200 goldinarjev in bil eden največjih finančnih podpornikov muzeja do leta 1827. Na seznamu iz tega leta so med tistimi, ki so v ustanovni fond

muzeja prispevali višji znesek, le deželni guverner, baron Jožef Kamilo Schmidburg, salzburški nadškof Avgušтин Gruber, baron Janez Nepomuk Buset¹⁰⁵ in baron Jožef Kalasanc Erberg.¹⁰⁶

V prvih letih po prevzemu tržiškega gospodstva se je Dietrich še nekajkrat pojavil v družbenem življenju na Kranjskem, leta 1822 je na primer prispeval 100 goldinarjev za pomoč po požaru, ki je tedaj prizadel Železnike, Češnjico in Studeno.¹⁰⁷ Njegovo upravljanje tržiškega gospodstva in železarskih obratov je sicer potekalo pretežno na daljavo, saj je večino časa preživel na rodnem Dunaju in na svojih drugih avstrijskih ter ogrskih posestih. Na njegov prispevek muzeju je leta 1830 spomnil grof Franc Hohenwart, tedanji predsednik Kranjske kmetijske družbe, ki je v novem pozivu lastnikom kranjskih obrtnih delavnic, naj muzeju darujejo svoje izdelke, omenil, da je baron Dietrich celo presegel želje muzejskih predstavnikov, in se mu zopet zahvalil. Podobno so izdelki njegovih obratov v Tržiču posebej izpostavljeni v publikaciji, ki je bila izdana ob odprtju prve razstave Kranjskega deželnega muzeja.¹⁰⁸

Jožef Dietrich se je rodil leta 1780 v družini hišnega posestnika Konrada Dietricha v Matzleinsdorfu, takrat predmestju Dunaja. S prevozništvom so se ukvarjali že njegovi predniki, zato se je po študiju filozofije pridružil družinskemu podjetju, ki ga je tedaj vodil brat Konrad. V času celinske zapore in francoskih vojn sta habsburški vojski ponujala prevozniške storitve, Joseph pa je s transporti pomagal tudi Kraljevini Württemberg; pomembni so bili predvsem njegovi transporti žita, s katerimi je kraljevino rešil pred lakoto, zaradi česar je leta 1817 od kralja Viljema I. prejel kraljevi križec za civilne zasluge.¹⁰⁹ Z uspešnimi transporti je zaslužil velike vsote denarja, ukvarjati se je začel tudi s posojili, leta 1814 je večjo vsoto posodil celo cesarju Francu I., s katerim sta bila v dobrih odnosih. Že leta 1815 je prišel do posestva Feistritz am Wechsel v Spodnji Avstriji, kupil je tudi jeklarno v Mürzzuschlagu in kovačnico kos v Spitalu am Semmering. Leta 1819 je bil povzdignjen v ogrski plemiški stan.¹¹⁰

Tega leta je od maršala Radetzkega prevzel tržiško posest. Dal je prenoviti in preurediti grad Neuhaus, kjer je v atiki nad glavnim vhodom še danes viden

¹⁰⁵ V tem času je bil predsednik Kranjske kmetijske družbe, v prvih letih obstoja muzeja pa se je izkazal s številnimi podarjenimi predmeti (Müllner, *Die Geschichte*, str. 10).

¹⁰⁶ Arhiv NMS, akt 8/1824; *Illyrisches Blatt*, 9. 3. 1827, št. 10; 16. 3. 1827, št. 11.

¹⁰⁷ *Laibacher Zeitung*, 19. 11. 1822, št. 93.

¹⁰⁸ *Illyrisches Blatt*, 17. 7. 1830, št. 29; Hohenwart, *Die Eröffnung des Landes-Museums*, str. 14.

¹⁰⁹ Kot vitez württemberskega civilnega reda za zasluge je omenjen tudi v akcisijskih dokumentih v arhivu NMS (*Ritter des Württembergischer Civil Verdienst Ordens*).

¹¹⁰ *Laibacher Zeitung*, 4. 8. 1855, št. 177; Rjavec, *Plemiška rodbina*, str. 77–80; Rugále in Preinfalk, *Blagoslovljeni in preklesti*, str. 54.

¹⁰³ Müllner, *Die Geschichte*, str. 8–9.

¹⁰⁴ Prav tam, str. 34.

Grb barona Jožefa Dietricha, lesorez Vinka Ribnikarja, 1958 (hrani: Tržiški muzej; foto: Dragan Živković).

njegov grb z baronsko krono. Leta 1822 se je poročil z ogrsko plemkinjo Ano Klaro Albino pl. Bera, hči Ana se jima je rodila naslednjega leta. Julija 1824 je bil povzdignjen v baronski naziv,¹¹¹ v tem času je imel več nepremičnin na Dunaju, v Transilvaniji je kupil posest Pâncota, cesar pa mu je podelil tudi posest Barakony. Leta 1837 je dal postaviti gledališče v bližini svojega doma v Matzleinsdorfu, naslednjega leta je v tem naselju uredil tudi vodovodno napeljavo. Leta 1852 je sodeloval pri zbiranju sredstev za gradnjo vojaške bolnišnice v Karlovyh Varyih.¹¹² Dietrich je umrl na Dunaju julija 1855 in je pokopan na pokopališču Waldmüller Park. Njegovo premoženje je bilo ob smrti ocenjeno na več milijonov goldinarjev, večino premoženja in posesti je dedoval mladoletni vnuk Jožef Marija knez Sulkowsky.¹¹³ V slovenskem časopisju na Jožefa Dietricha sicer ne naletimo pogosto, saj najverjetneje ni veliko bival na svoji tržiški

posesti. Obiskal jo je leta 1828, ko so mu pripravili posebno dobrodošlico,¹¹⁴ v Tržiču pa se je verjetno zadnjič mudil maja 1851.¹¹⁵

V povezavi z upravljanjem tržiških posesti Ivan Mohorič o Dietrichu ne poda nič kaj pozitivne poudobe. Po njegovem mnenju je iz svojih železarskih obratov želel iztržiti le čim večji dobiček, z Radetzkyjem pa naj bi zaradi dolgov ravnal »skoraj brutalno«. Mohorič s tem povezuje tudi poznejši Dietrichov poskus, da bi se Radetzckemu za takšno ravnanje oddolžil z organizacijo loterije, ki pa je spodletela. Dietrich po prevzemu obratov res ni veliko vlagal v železarske obrate in njihovo posodobitev ter je predvsem žel sadove Radetzkyjevih investicij, ki pa jih je ne nazadnje s posojili zadolženemu grofu posredno delno financiral prav sam.¹¹⁶ Zaradi oddaljenosti gospodstva od večine njegovih posesti se Dietrich pozneje ni veliko ukvarjal s tržiškimi obrati, večjo vlogo je

¹¹¹ *Laibacher Zeitung*, 3. 8. 1824, št. 62.

¹¹² *Amtsblatt zur Laibacher Zeitung*, 13. 12. 1852, št. 285.

¹¹³ *Laibacher Zeitung*, 4. 8. 1855, št. 177; Rugále in Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti*, str. 55–56; Rjavec, *Plemiška rodbina*, str. 82–91.

¹¹⁴ Arhiv NMS, akt 54/1834.

¹¹⁵ *Laibacher Zeitung*, 28. 5. 1851, št. 122.

¹¹⁶ Mohorič, *Zgodovina obrti*, str. 117–118; Rugále in Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti*, str. 55.

imel njegov tamkajšnji upravnik, v začetku dvajsetih let je to službo opravljal Josef Atzl. Prav pomanjkanje investicij in vpeljevanja posodobitev v Dietrichovem času ter še neprimerno manjši interes poznejših lastnikov sta gotovo vsaj delno pripomogla k zatonu železarske obrti v Trziču. Dietrichova vloga v Trziču je bila nedvomno precej manjša od vloge Radetzkega, je pa tudi Dietrich na Slovenskem pustil svoj pečat. Dal je obnoviti grad Neuhaus in prek svojih upravnikov skrbel za nadaljnje delovanje železarskih obratov. Velik prispevek k današnjemu poznavanju tržiškega železarstva in kovaštva pa je bila prav obsežna donacija proizvodov tržiških obratov tedaj še nastajajočemu muzeju v Ljubljani.

Baron Dietrich je bil strasten zbiratelj starin. Bogato zbirko starega orožja je hranil na gradu Feistritz am Wechsel, kjer je dal urediti tudi lastno gledališče. Poleg orožja je zbiral številne druge umetnine, na primer kose pohištva, porcelana, stekla, žlahtnih kovin itd. Kupil je tudi t. i. Schönfeldovo zbirko, v kateri je bil del zbirke kuriozitet cesarja Rudolfa II. Grad Feistritz am Wechsel je sicer sprva dedoval njegov zet, knez Ludvik Sułkowski, po njegovi smrti sin Jožef Marija, hči slednjega Ida Rosa pa je grad prodala leta 1922. Že v naslednjih dveh letih so se preostale zbirke prodajale na kar treh dražbah na Dunaju. Prav zaradi seznamov predmetov na teh dražbah sta razvidna obseg in vrednost nekdanj Dietrichovih zbirk. Kot prva se je na dražbi znašla zbirka orožja, katere velik del je Dietrich nakupil v nürnberški orožarni. Prvotna zbirka je bila pozneje delno razprodana, del jo je že leta 1889 odkupil Germanski muzej (*Germanisches Nationalmuseum*) v Nürnbergu,¹¹⁷ oktobra 1923 pa se je preostanek zbirke znašel na dražbi na Dunaju. Med skupaj 316 predmeti lahko najdemo številne poznosrednjeveške in zgodnjenovoveške kose orožja in bojne opreme, od verižnih srajc, ščitov z grbi bogatih nürnberških meščanskih družin, strelnega orožja (tudi nekaj topov oziroma topičev) in orožja na drogu do orientalskega orožja (pleni iz turških vojn 17. in 18. stoletja).¹¹⁸

Konec novembra 1923 je bilo na dražbi 295 predmetov iz njegove zbirke umetnin, ki je obsegala zelo raznovrstne dragocene predmete, na primer slike, akvarele, pohištvo, glasbila, tekstil, izdelke iz porcelana, keramike, žlahtnih in barvnih kovin ter železa, kositrno posodje, izdelke iz marmorja, alabastra in slonove kosti, usnjene izdelke itd. Med predmeti posebno pozornost vzbuja medalja, ki jo je Dietrich prejel na notranjeavstrijski industrijsko-obrtni raz-

stavi leta 1838 v Celovcu za izdelke svojih obratov v Trziču. Tudi v opisu predmeta je bila posebej izpostavljena tovarna pil.¹¹⁹ Februarja 1824 so na dražbi na Dunaju razprodali še drugi del njegove zbirke orožja, skupaj 316 primerkov orožja in bojne opreme, predvsem iz zgodnjega novega veka.¹²⁰

Dietrichova zbirateljska strast je bila verjetno glavni razlog za donacijo predmetov Kranjskemu deželnemu muzeju. Vprašanje ostaja, ali je bil pobudnik sam ali kdo drug, morda kak član Kranjske kmetijske družbe, s katerim je bil v stiku po pridobitvi tržiškega gospostva. Zbirka je bila muzeju uradno podarjena še pred zasedanjem kranjskih deželnih stanov 15. oktobra tega leta, na katerem je bil sprejet osnutek za ustanovitev muzeja, kar kaže na veliko Dietrichovo zavzetost, poleg tega pa v zanimivi luči predstavlja tudi začetke Kranjskega deželnega muzeja. V naslednjih letih se je muzej počasi oblikoval; za nadaljnjo politiko pridobivanja predmetov je bil zelo pomemben razglas deželnega guvernerja, barona Jožefa Kamila Schmidburga, iz februarja 1823, v katerem je predstavil strukturo nastajajočih muzejskih zbirk in politiko muzeja ter vse zainteresirane pozval k finančnim in materialnim prispevkom muzeju. Med petimi sklopi predmetov je bil predzadnji namenjen tehnični dediščini, kamor so sodili izdelki kranjskih obrtnih delavnic in delavnic iz soseščine. Prva doslej znana pridobitev muzeja v sklopu tehnične dediščine po objavi tega poziva je bila zbirka kompletov vseh vzorcev žebeljev, ki so jih tedaj izdelovali v kroparskih žebeljarskih kovačnicah. Julija 1823 jo je muzeju daroval radovljiški okrajni komisar Franc pl. Poßanner.¹²¹

Tržiški železarski in jeklarski (pol)izdelki so bili v prostore muzeja pripeljani v drugi polovici leta 1826, saj muzej prej ni imel ustreznih prostorov za njihovo hrambo, obenem se je tedaj pripravljala menjava lastništva tržiškega gospostva. Pet let pozneje, oktobra 1831, je bila slovesno odprta prva muzejska postavitve, in sicer v prostorih nekdanjega liceja na današnjem Vodnikovem trgu. Tržiški predmeti so bili v četrti sobi; razstavljenih je bilo 322 kosov različnih vrst pil (*322 Stücke Feilen-Arten, in Neumarktl erzeugt*), ki naj bi po kvaliteti zasenčile celo angleške pile. Del izdelkov barona Dietricha lahko iščemo tudi med 102 železnima in jeklenima predmetoma, 144 primerki litega železa in zvrsteh jekla (*Gußeisenswaren und Stahlarten*), ki so bili iz različnih obratov na Kranjskem, tržiški predmeti pa so bili verjetno tudi med 252 različnimi industrijskimi izdelki. Večji

¹¹⁷ Germanski muzej je iz Dietrichove zbirke odkupil skoraj 200 predmetov, med njimi 27 oklepov, 85 mečev in bodal, 26 kosov orožja na drogu in 24 kosov strelnega orožja. Nakup teh predmetov je muzej stal več kot 120.000 goldinarjev.

¹¹⁸ Rjavec, *Plemiška rodbina*, str. 42–49; *Joseph Freiherr von Dietrich'sche Waffensammlung aus Schloss Feistritz N.Ö.*, str. 5–7 (dostopno na: https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/dorotheum1923_10_29/0005).

¹¹⁹ *Joseph Freiherr von Dietrich'sche Kunstsammlung* (dostopno na: https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/dorotheum1923_11_26/0001).

¹²⁰ *Joseph Freiherr von Dietrich'sche Waffensammlung, II. Teil* (dostopno na: https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/dorotheum1924_02_27/0001).

¹²¹ *Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung*, 20. 5. 1823, št. 40; Lazar, *Metalurška zapuščina*, str. 168–170; Oitzl, *Zbirka žebeljev*, str. 31–33.

Grad Feistritz am Wechsel v Spodnji Avstriji (© Wikimedia Commons, foto: Bwag).

del teh predmetov je bil razstavljen v sedmih belih steklenih vitrinah.¹²²

V teh vitrinah jim je med drugim družbo delala zgoraj omenjena zbirka žebeljev iz Kroke, saj je bilo razstavljenih 127 zvrsti in 125 zavojev žebeljev. S kropskimi žebli pa so Dietrichovi (pol)izdelki delili tudi poznejšo usodo, saj se je velik del obeh zbirk v naslednjih desetletjih porazgubil. Na novi muzejski postavitvi, ki je bila od leta 1888 na ogled v novozgrajeni muzejski palači,¹²³ namreč (pol)izdelki iz tržiških železarskih obratov niso bili razstavljeni. Produkti kranjske industrije so bili na ogled v peti dvorani, kjer pa so bili med železarskimi izdelki razstavljeni le tisti iz železolivarne Dvor pri Žužemberku.¹²⁴

Glede na to, da Dietrichovi predmeti niso zabeleženi v stari inventarni knjigi Deželnega muzeja, se zdi povsem verjetno, da je bila večina predmetov za-

ložena že pred zadnjim desetletjem 19. stoletja, morda med prenosom muzejskih prostorov in predmetov v novo muzejsko palačo. Del predmetov se je ohranil, kose in slamoreznica so bili inventarizirani decembra 2008, tesarska sekira februarja 2010, lista za žagi in polizdelki pa šele leta 2019. Od več kot 400 predmetov se jih je do danes v Narodnem muzeju Slovenije ohranilo vsaj 17, morda 19, če v ta sklop sodita še polizdelka brez ohranjenih napisov. Še posebej žalostna je usoda zbirke pil, tj. tako po količini kot kvaliteti glavnine Dietrichove zbirke, danes pa v muzeju ni niti enega primerka. K sreči so se ohranili vsaj v pričujočem članku obravnavani predmeti, ki predstavljajo zapuščino večstoletne tradicije železarske in kovaške dejavnosti v Trziču.

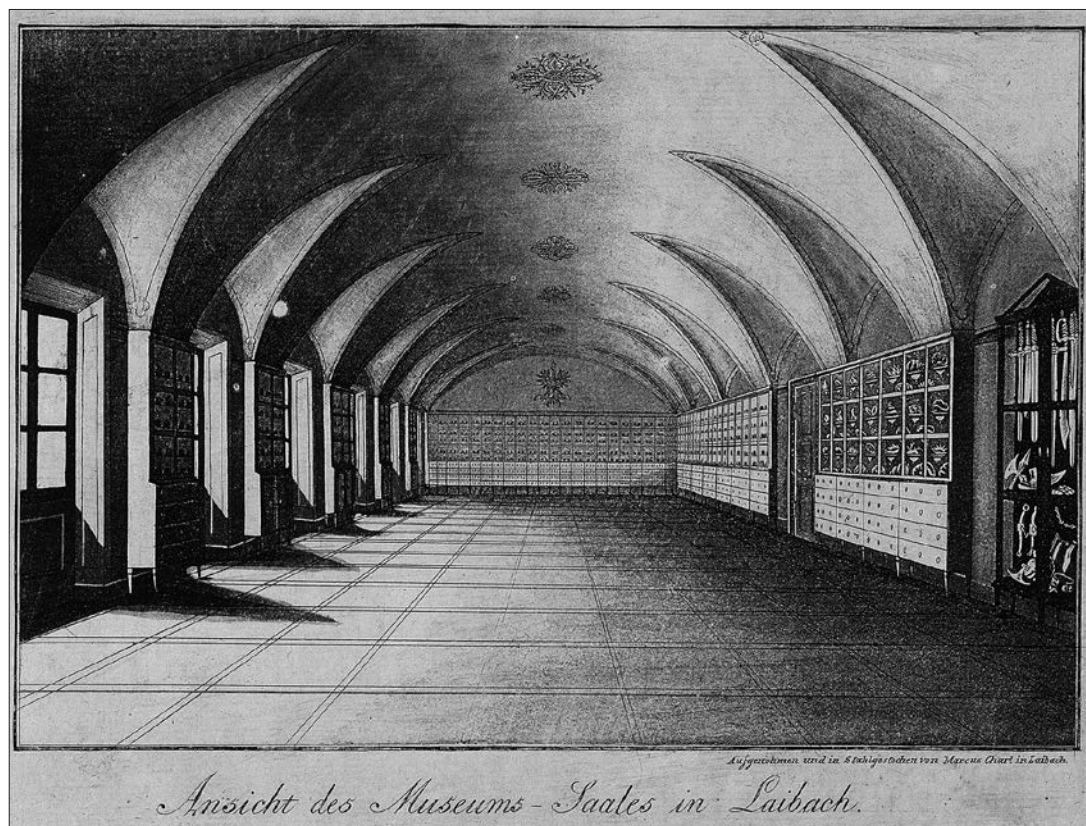
Sklep

Materialna zapuščina tržiških kovačev, ki jo hrani Narodni muzej Slovenije, obsega 18 predmetov, od katerih jih je kar 17 muzeju že maja 1821 podaril Jožef pl. Dietrich, lastnik tržiškega gospodstva in bogati prevoznik z Dunaja. Prvotna zbirka je štela skoraj 500

¹²² Hochenwart, *Leitfaden*, str. 16.

¹²³ Prešernova 20, kjer so še danes glavni razstavni prostori in sedež Narodnega muzeja Slovenije.

¹²⁴ Deschmann, *Führer*, str. 146–148.

Notranjost ene izmed dvoran prve razstavne postavitve Kranjskega deželnega muzeja v prostorih nekdanjega ljubljanskega liceja (Hochenwarth, Die Eröffnung des Landes-Museums, avtor risbe Marko Charl).

predmetov, glavnina so bile pile, ki so bile tedaj tudi najznamenitejši izdelek tržiških železarskih obratov. Ohranilo se je osem kos, pet polizdelkov, dva lista za žagi, sekira in slamoreznica. Predmeti so bili v muzejske prostore verjetno pripeljani v drugi polovici leta 1826, na ogled javnosti pa so bili že v času prve razstavne postavitve Deželnega muzeja v prostorih nekdanjega ljubljanskega liceja. Donacija obsežne zbirke kaže na veliko osebno zavzetost Jožefa Dietricha, ki s Kranjsko sicer ni imel veliko skupnega, je pa imel izrazit občutek za ohranjanje tehnične in kulturne dediščine, zato je tedaj nastajajočemu muzeju poleg materialnega daroval še znaten finančni prispevek.

Ohranjeni del prvotne zbirke danes pomeni eno najstarejših znanih pridobitev Kranjskega deželnega muzeja in temelj zbirke kranjske obrtne dediščine, ki je bila ena od prioritet v začetni fazi obstoja muzeja. Raziskava akcesije je s tega vidika zelo pomembna tudi v luči prihajajoče 200. obletnice obstoja muzeja, ki jo bomo obeleževali leta 2021. Kaže tudi na veliko vlogo nekaterih posameznikov, ki so s svojo iniciativo bistveno prispevali k začetkom najstarejše muzejske ustanove na Slovenskem. Nadaljnja usoda predmetov pa odstira pogled na spreminjajoč odnos do posameznih segmentov dediščine, s katerim je povezana tudi obravnava in skrb za muzejske predmete ter njihovo predstavljanje javnosti.

Rezultati raziskave prinašajo novo interpretacijo pridobitve obravnavanih predmetov v Deželnem muzeju, določena je bila provenienca petim polizdelkom, obenem pa sprožajo vprašanje o izvoru sedmih kos, za katere je doslej veljalo prepričanje, da so bile izdelane v kovačnici Karla Resserja, zdaj pa se zdi verjetnejše, da so bile, tako kot večina ostalih tržiških predmetov, izdelane v kovačnici Jožefa Dietricha.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Narodnega muzeja Slovenije
Škatle za l. 1824, 1826, 1834, 1845.

ARS – Arhiv Republike Slovenije
AS 526, Ceh kosarjev in motikarjev v Trzinu.

KLA – Kärntner Landesarchiv
AUR – Allgemeine Urkundenreihe.

ZIMK ZRC SAZU – Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU.
Otošec, Božo: Centralna kartoteka srednjeveških listin za Slovenijo.

ČASOPISNI VIRI

Amtsblatt zur Laibacher Zeitung, 1842, 1852, 1855.
Illyrisches Blatt, 1827, 1830, 1832, 1833, 1844, 1845.
Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung, 1823, 1826.
Laibacher Zeitung, 1822, 1824, 1851, 1855.

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIR

- Babšek, Jana: Grof Radetzky in Tržič. *Feldmaršal Radetzky in Slovenci* (ur. Miha Preinfalk). Ljubljana: Založba ZRC, 2017, str. 69–78.
- Bericht über die zweite allgemeine Österreichische Gewerbs-Proucten-Ausstellung im Jahre 1839*. Wien: K. k. Hof- und Staats Aerarial Druckerei, 1840.
- Bericht über sämmtliche Erzeugnisse welche für die erste, zu Klagenfurt im Jahre 1838 veranstaltete, und bei Gelegenheit der Anwesenheit Sr. Majestät des Kaisers eröffnete Industrie-Ausstellung des Vereines zur Beförderung und Unterstützung der Industrie und der Gewerbe in Innerösterreich eingeschickt worden sind*. Grätz: Steiermärkischer Gewerbeverein, 1839.
- Bericht über sämmtliche Erzeugnisse welche für die dritte, zu Laibach im Jahre 1844 veranstaltete, und bei Gelegenheit der Anwesenheit Allerhöchst Ihrer Majestäten des Kaisers und der Kaiserin eröffnete Industrie-Ausstellung des Vereines zur Beförderung und Unterstützung der Industrie und Gewerbe in Innerösterreich eingeschickt worden sind*. Grätz: Steiermärkischer Gewerbeverein, 1845.
- Deschmann, Karl: *Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolfinum in Laibach*. Laibach: Verlag des Landes-Museum, 1888.
- Grimm, Jacob in Grimm, Wilhelm: *Deutsches Wörterbuch*. München: Deutsches Taschenbuch Verlag, 1999.
- Hacquet, Baltazar: *Oryctographia Carniolica, oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien, und zum Theil der benachbarten Länder. Dritter Theil*. Leipzig: Johann Gottlob Immanuel Breitkopf, 1784.
- Hochenwart, Franz Josef von: *Die Eröffnung des Landes-Museums in Laibach, wie selbe den 4. October 1831, zum Feier des allerhöchsten Namensfestes Sr. Majestät unsers allgeliebten Kaisers abgehalten wurde*. Laibach: Edlen v. Kleinmayr'schen Schriften, 1832.
- Hochenwart, Franz Josef von: *Leitfaden für die das Landes-Museum in Laibach Besuchenden. Zur Vergrößerung des für den Museumsfond bestimmten Capitals gewidmet*. Laibach: Ignaz Aloys Edlen v. Kleinmayr'schen Schriften, 1836.
- Joseph Freiherr von Dietrich'sche Kunstsammlung*. Wien, Dorotheum, 26. und 27. November 1923. Wien: Dorotheum, 1923.
- Joseph Freiherr von Dietrich'sche Waffensammlung aus Schloss Feistritz N.Ö. Wien, Dorotheum, 29. und 30. Oktober 1923*. Wien: Dorotheum, 1923.
- Joseph Freiherr von Dietrich'sche Waffensammlung, II. Teil. Mit wertvollen Beiträgen aus Wiener Patrizierbesitz*. Wien, Dorotheum, 27. und 28. Februar 1924. Wien: Dorotheum, 1924.
- Jöcher, Albert Franz (ur.): *Vollständiges Lexikon der Waarenkunde in allen ihren Zweigen. I. Band, A–H*. Quedlinburg, Leipzig: Gottfried Basse, 1839.
- Knific, Bojan: Razvijanje mita o Radetzkyjevi naklonjenosti Tržičanom. *Feldmaršal Radetzky in Slovenci* (ur. Miha Preinfalk). Ljubljana: Založba ZRC, 2017, str. 107–132.
- Kosi, Miha et al.: *Historična topografija Kranjske (do leta 1500)* [Elektronski vir]. 2016.
- Kragl, Viktor: *Zgodovinski drobič župnije Tržič*. Tržič: Župni urad, 1936.
- Lazar, Tomaž: Metalurška zapuščina v Narodnem muzeju Slovenije = Metallurgical Heritage in the National Museum of Slovenia. *Ko zapoje kovina. Tisočletja metalurgije na Slovenskem = The Song of Metal. Millenia of Metallurgy in Slovenia* (ur. Jernej Kotar, Tomaž Lazar in Peter Fajfar). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2019, str. 166–187.
- Mohorič, Ivan: *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969–1970.
- Mohorič, Ivan: *Zgodovina obrti, gozdarstva in industrije v Tržiču*. Tržič: Turistično društvo, 1965.
- Mohorič, Ivan: *Zgodovina obrti in industrije v Tržiču*. Ljubljana: DŽS, 1957.
- Müllner, Alfons: Die Geschichte des krainischen Landesmuseums I. *Argo. Zeitschrift für krainische Landeskunde* 5, št. 1, 1897, str. 7–12; št. 2, 1897, str. 34–40.
- Müllner, Alfons: *Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien von der Urzeit bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts*. Wien: Halm und Goldmann, 1909.
- Oitzl, Gašper: Zbirka žeblicev iz 19. stoletja v Narodnem muzeju Slovenije. *Argo. Časopis slovenskih muzejev* 61, št. 2, 2018, str. 30–42.
- Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem, 18. stoletje. Del 1: Od Andriolija do Zorna*. Ljubljana: Viharnik, 2013.
- Rjavec, Mojca: *Plemiška rodbina Sułkowsky. O življenju nekaterih članov rodbine Sułkowsky od 18. stoletja do danes na ozemlju današnje Poljske, Avstrije, Slovenije, ZDA in Mehike*. Koper, 2012 (tipkopijski deli).
- Rosswall, Josef: *Die Eisen-Industrie des Herzogthums Kärnten im Jahre 1855. Eine Darstellung des dortigen Eisenhüttenwesens nach seinem Stande und Betriebe sammt Beschreibung der vorzüglicheren Eisenwerke mit ihren Eisenstein- und Braunkohlen-Bergbau und ihren Torfstichen*. Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik 5, št. 3, 4. Wien:

- Kaiserlich-Königlich Hof- und Staatsdruckerei, 1856.
- Rugáľe, Mariano in Preinfalk, Miha: *Blagoslovljeni in prekleti. Del 1: Plemiške rodbine 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Viharnik, 2010.
- Schinnerl, Heimo: Die Geschichte und Technik der »Venezianer Säge« im ehemaligen Herrschaftsbezirk Hollenburg. *Carinthia I* 181, 1991, str. 279–329.
- Schumi, Franz: *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain II*. Ljubljana: Narodna tiskarna, 1887.
- Šorn, Jože: *Začetki industrije na Slovenskem*. Maribor: Obzorja, 1984.
- Valenčič, Vlado: Atzl, Jožef (1780–1873). *Novi slovenski biografski leksikon* [Spletna izdaja] (ur. Barbara Šterbenc Svetina et al.). Ljubljana: ZRC SAZU, 2013.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*. Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1689.
- Vodopivec, Peter: Odmev industrijske revolucije na Štajerskem v prvi polovici 19. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 50, n. v. 15, 1979, str. 264–277.
- Wiessner, Hermann: *Geschichte des Kärntner Bergbaues. III. Teil, Kärntner Eisen*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1953.
- Zeitlinger, Josef: Sensen, Sensenschmiede, und ihre Technik. *Jahrbuch des Vereins für Landeskunde und Heimatpflege im Gau Oberdonau* 91, 1944, str. 13–178.

S U M M A R Y

The Blacksmithing Legacy of Tržič in the National Museum of Slovenia

Ironworking and blacksmithing in Tržič boast a centuries-old tradition. The first smithies most probably already began their operations in the fourteenth century and the first written mentions of iron-processing forges in the Tržič wider area date to the end of the fifteenth century. In the Early Modern Period, a considerable part of the market town dwellers engaged in iron processing and blacksmithing; they mainly produced scythes, sickles, axes and various other types of tools, and in the nineteenth century also steel and files.

At least eighteen objects pertaining to the material legacy of the Tržič smithies are also kept in the

Department of History and Applied Arts of the National Museum of Slovenia. Seventeen of these objects were most likely produced in 1821, when they were also donated to the newly established Carniolan Provincial Museum, the precursor of the National Museum of Slovenia. The objects were donated by Joseph von Dietrich, the then owner of the seignior of Tržič, which he bought together with the ironworks from the indebted Count Joseph Radetzky. Dietrich, in 1824 elevated to the rank of baron, was a passionate collector of arts and antiques, as well as one of the wealthiest people in the Austrian Monarchy during the first half of the nineteenth century. Having recognised the role of the museum for the preservation and presentation of cultural, natural, and technical heritage, he donated it a vast sample collection of (semi)products from the Tržič ironworks.

The donated collection comprised 488 objects, with the main part consisting of an assortment of various files produced in the file factory, constructed by Count Radetzky in 1814. Other objects were various kinds of tools as well as iron and steel semi-products, including samples of cemented steel. These were special for the mere fact that at that time Tržič was home to the only furnace for producing cemented steel in the Austrian Monarchy. Other preserved objects comprise eight specimens of scythes, five semi-products, two steel saw blades, a carpenter's axe blade, and a straw cutter blade. Whereas our research on accession enabled us to determine the provenance of five semi-products, the provenance of seven scythes remains unknown, because based on the seal alone it is impossible to determine which smithy in Tržič produced them. Nonetheless, it is highly likely that these too were the products of Joseph Dietrich's business.

The donated objects were delivered to the museum no earlier than 1826, when it could finally dispose of a suitable space for keeping such a vast collection. The iron (semi)products from Tržič were also part of the first exhibition organised by the Provincial Museum of Carniola, which opened to public in 1831 on the premises of the former Ljubljana lyceum. This attests to the enormous significance that presenting provincial crafts and technical knowledge had for the operations of the Provincial Museum within the first decades of its existence, as it ensured the promotion of the provincial crafts and the preservation of the provincial heritage. Nearly two hundred years later, the preserved part of the collection was put on public display again in 2019/2020 in the occasional exhibition *Ko zapoje kovina. Tisočletja metalurgije na Slovenskem* (The Song of Metal. Millenia of Metallurgy in Slovenia), held in the atrium of the museum palace housing the National Museum of Slovenia.